Jongere bouwkunst en stedebouw

1800-1945

Monum...
Inventa...
Project (N

COLOFON

Uitgave
Provinciaal Bestuur van Zuid-Holland
Koningskade 1
2596 AA 's-Gravenhage
telefoon 070 - 3116611

Samenstellers
drs M. Höfkens
M. van Ingen
drs S.R. Jonkergouw
drs M.H.J. Koenders
drs A.F.J. Niemeijer
drs L.A. Nizet
ir Th.A.J. Schiere
drs E.B. de Snoo - van de Garde
ing. M. Spooren
ir M. Verwey

Begeleidingscommissie
D. Brouwer de Koning
drs Th.M. Elsing
W. de Jong
ir D.J. van der Veen
ir J.G. Wegner

Vormgeving
Facilitaire Dienst, Bureau Vormgeving

Druk
Facilitaire Dienst, Bureau Reproductie

's-Gravenhage, november 1991

HISTORISCH-GEOGRAFISCHE BESCHRIJVING

BEBOUWINGSKARAKTERISTIEK EN STEDEBOUWKUNDIGE TYPOLOGIE

INVENTARISATIE

HISTORISCH-GEOGRAFISCHE BESCHRIJVING

1990

A.F.J. Niemeijer

INHOUDSOPGAVE

1. INLEIDING

2. FYSISCHE GESTELDHEID
   2.1. Afwatering

3. LANDSCHAPSSTRUCTUUR EN GRONDGEBRUIK
   3.1. Agrarisch grondgebruik
   3.2. Niet-agrarisch grondgebruik
   3.3. Visuele karakteristiek

4. INFRASTRUCTUUR
   4.1. Wegen
   4.2. Wateren
   4.3. Dijken en kaden
   4.4. Spoorwegen
   4.5. Bruggen
   4.6. Militaire infrastructuur
   4.7. Nutsbedrijven

5. NEDERZETTINGEN
   5.1. Algemeen
   5.2. Kernen
      5.2.1. Ameide
      5.2.2. Hoogenwaard
      5.2.3. Sluis
      5.2.4. Lexmond
      5.2.5. Kortenhoeven
      5.2.6. Meerkerk
      5.2.7. Leerbroek
      5.2.8. Nieuwland
      5.2.9. Geer
      5.2.10. Hei- en Boeicop
      5.2.11. Middelkoop
      5.2.12. Lakerveld
      5.2.13. Achthoven
      5.2.14. Broek
      5.2.15. Tienhoven
      5.2.16. Achterdijk

LITERATUURLIJST

VOORNAAMSTE GEBRUIKTE KAARTEN

BIJLAGEN

1. INLEIDING

De gemeente Zederik is gesitueerd in het oosten van de provincie Zuid-Holland en beslaat delen van de Alblasserwaard en van de Vijfheerenlanden. Zederik grenst (N.O.Z.W.) aan de gemeenten Lopik (Utrecht), Vianen, Leerdam, Giessenlanden en Liesveld.
Zederik ontstond in 1986 door samenvoeging van de zeven voormalige gemeenten Ameide, Hei- en Boeicop, Leerbroek, Lexmond, Meerkerk, Nieuwland en Tienhoven, aangevuld met delen van Arkel, Langerak, Leerdam en Kedichem en onder verlies van delen van Meerkerk en Nieuwland. (De kern Den Dool ging deel uitmaken van Giessenlanden en in het zuiden werd de gemeentegrens functioneel-landschappelijk bepaald langs de spoorweg.) Voor het overige zijn de gemeentegrenzen historisch-juridisch van oorsprong, terwijl de Lek en het Merwedekanaal natuurlijk eveneens functioneel-landschappelijk scheiden.

De oppervlakte van de gemeente bedraagt 7.647 ha en op 1 januari 1989 telde Zederik 13.042 inwoners; het aantal inwoners per km² landoppervlak is 176.
De belangrijkste kernen zijn de ministad Ameide en de dorpen Lexmond, Meerkerk en Leerbroek; verder telt de gemeente een twaalftal kleinere kernen en verspreide bebouwing.

2. FYSISCHE GESTELDHEID

De bodem binnen de gemeente Zederik kant globaal worden gekenmerkt door het voorkomen van een aantal oost-westgerichte zones. Langs de Lek ligt een smalle strook buitendijkse jonge rivierklei. Zuidelijk hieraan grenzend strekt zich een, eveneens smalle, zone van oever- en stroomruggronden uit. Weer verder naar het zuiden bevindt zich een breed gebied van komklei-op-veengronden, waarbinnen zich een aantal oost-westlopende (fossiele) zandige of kleiige stroomruggen bevindt.
De komkleilaag neemt naar het hart van de waarden in dikte af en de onderliggende bosvenen klonken als gevolg van de ontwatering in de loop van de eeuwen aanzienlijk in. Zowel de Vijfheerenlanden als de Alblasserwaard kregen hierdoor een "komstructuur", dat wil zeggen, dat de randen hoger liggen dan het centrum. De stroomruggen (verlande veenstromen) tekenen zich als flauwe hoogten af in deze centrale klei-op-veengebieden.

De algemene terreinhelling binnen de gemeente verloopt van noordoost naar zuidwest. Het lokale reliëf wordt bepaald door de hoogte van de uiterwaarden en oeverwallen, die 2 en zelfs 3 meter +NAP liggen, de op circa NAP gelegen polders in de Vijfheerenlanden en de op ongeveer 1 meter -NAP gesitueerde Alblasserwaard-polders. De stroomruggronden tekenen zich tot maximaal 1 meter hoogte af in het landschap - het duidelijkst de Schoonrewoerdse Rug tussen Schoonrewoerd en Noordeloos.

2.1. Afwatering

Van nature was het afwateringspatroon gegeven door het reliëf en stroomden de veenwatertjes in zuidwestelijke richting om te lozen in de Merwede. Door klink van de veenondergrond en door stijging van het rivierpeil werd de afwatering echter bemoeilijkt en reeds vanaf het eind van de 13e eeuw moesten ingrijpende werken worden uitgevoerd. Behalve door de aanleg van dijken verweerde de mens zich door het graven van watergangen naar de Lek, die een lager peil had. Zo maakte men voor de Vijfheerenlanden een uitlaat ten oosten van Ameide via de Oude Zederik (in plaats van die door de Zederik en de Beneden-Linge).
De Alblasserwaard waterde oorspronkelijk af via riviertjes als de Giessen, de Noordeloos, het Broekse Water, maar sedert 1366/1369 loosden zowel het waterschap Overwaard (het gehele oosten) als de Nederwaard (het zuiden) langs sluizen bij Elshout, in het uiterste noordwesten van de waard.

Dat de wijziging van de afwateringspatronen op den duur niet afdoende was, blijkt uit de toepassing van watermolens als hulpmiddelen. De oudste vermeldingen dateren van het midden van de 15e eeuw, maar in de volgende eeuwen zouden er vele tientallen verrijzen: vrijwel elke polder bezat er één of meerdere.
Om de nog steeds groeiende uitwateringsproblemen te overwinnen, kwamen bovendien tussenboezems tot stand in het noordwesten van de Alblasserwaard nabij Kinderdijk/Elshout (de Hoge Boezems van de Nederwaard en de Overwaard) en bij Ameide (de Hoge Boezem van de Vijfheerenlanden).
De Hoge Boezem van de Vijfheerenlanden werd aangelegd rond 1570 en hij besloeg een deel van de Polder Achthoven. Zes - later vijf - molens sloegen tot 1672 het water uit naar de Lek; na die tijd werd het systeem verder verfijnd en de capaciteit opgevoerd zodat vanaf

1739 in totaal 13 molens werden ingezet. Ze bleven in bedrijf tot in 1828 een stoomgemaal aan de Arkelse Dam voor een totale ommekeer in de waterhuishouding zorgde: de afvoer ging tot circa 1893 geheel in zuidelijke richting verlopen. Hierna was er gedurende ongeveer 50 jaar ondersteuning door een stoomgemaal aan de Hoge Boezem; sedert de Tweede Wereldoorlog verloopt de lozing geheel via een elektrisch gemaal te Arkel.

De afwatering van de gronden onder Zederik voor zover vallend binnen de Alblasserwaard verliep, zoals gezegd, langs de tussenboezem bij Kinderdijk. Daar bleven - in tegenstelling tot die in de Vijfheerenlanden - de molens intact. Wel werd de maalcapaciteit vergroot door de inzet van een stoomgemaal in 1869; deze installatie werd in 1924 omgebouwd voor electrische aandrijving.

Van de oorspronkelijke tientallen polder- en boezemmolens binnen de huidige gemeente Zederik bleven er slechts drie bewaard, alle van voor het jaar 1800.

3. LANDSCHAPSSTRUCTUUR EN GRONDGEBRUIK

De verkaveling van de gronden binnen de gemeente is ook thans nog sterk gebonden aan de oorspronkelijke toestand van het terrein. Nadat de mens rond de 10e eeuw vanaf de oevers van de rivieren het waardengebied in cultuur ging brengen, ontstonden min of meer haaks op de wateren bundels van evenwijdige kavels. Deze strookkavels, die in zogenaamd 'cope-verband' tot stand kwamen, zijn met name in de Vijfheerenlanden zeer regelmatig gestructureerd. Als basis bij de ontginning gebruikte men behalve natuurlijke wateren ook gegraven weteringen en stroomruggen. Vooral in de Alblasserwaard zijn de kaveldiepten binnen één bundel soms zeer verscheiden; dit werd enerzijds veroorzaakt door de verschillende kronkelige veenstroompjes (die ontginningsbases waren), anderzijds door de late ontsluiting van restgebieden.

Door de systematische ontwatering van de klei-op-veengronden slonk het volume van de venen, waardoor de van origine laag gelegen stroomruggronden (immers: voormalige beddingen, die weinig klinkgevoelig waren) als lage ruggen in het veld herkenbaar werden (de zogenaamde reliëfinversie).
Stroomruggen en gegraven wateren tezamen zorgden voor het regelmatige verkavelingspatroon in het hart van de Vijfheerenlanden, met kaveldiepten van circa 1.000 meter tot circa 1.500 meter.

Hoewel strookverkaveling veruit dominant is, komen hier en daar op de oeverwallen oude blokverkavelingen voor: o.a. bij Ameide en Lexmond. Verder toont de kaart afwijkende perceelsvormen langs de westzijde van het Merwedekanaal ten zuiden van Meerkerk: waarschijnlijk ontginningen van hoge ouderdom langs de voormalige Zederik.

3.1. Agrarisch grondgebruik

Sedert de ontginning werden de gronden in de huidige gemeente Zederik gebruikt ten behoeve van akkerbouw en veeteelt. De toenemende afwateringsproblemen leidden er op den duur echter toe, dat de mogelijkheden voor akkerbouw afnamen in de lagere gebieden. Wel kon de griendteelt zich op vochtige plaatsen ontwikkelen en handhaven.
De positie van de veeteelt werd steeds sterker en omstreeks 1500 kwam de veehouderij rond Nieuwland op de eerste plaats. Als gevolg van overstromingen daalde de betekenis van de akkerbouw in de 17e en 18e eeuw verder en gingen veebedrijf en hennepteelt domineren. Op de hogere gronden bleef de hennep van belang en omstreeks het midden van de vorige eeuw werden de oeverwalzones van de rivieren dan ook gekenmerkt door vele smalle hennepakkers, naast gronden beplant met aardappelen en wortelen.

In de laatste decennia van de 19e eeuw won de hardfruitteelt terrein ten koste van de hennepverbouw, die te lijden kreeg van de achteruitgang van de zeilvaart. In de Tienhovense Polder werden de boomgaarden nog voor 1900 sterk uitgebreid en ontwikkelde zich een dicht "fruitlint" dat zich uitstrekte tot voorbij Langerak, maar ook op de stroomruggronden en oeverwallen binnen het weidegebied werd de fruitteelt vanaf circa 1880 steeds belangrijker.
De akkerbouw verloor intussen steeds meer terrein om zich heden ten dage nog slechts te handhaven in een beperkt gebied op de oeverwal ten oosten van Lexmond.

De griendteelt bleef van betekenis in het zuiden van de Polders Achthoven en Scharperswijk en in de buitendijkse gronden langs de Oude Zederik, maar komt hiernaast verspreid voor in kleine percelen door de gehele gemeente.

De veranderingen van het agrarisch bedrijf binnen de periode 1850-1940 zijn dan ook aanzienlijk te noemen. De veeteelt wist weliswaar zijn ruimtelijk dominante positie te consolideren, maar de griendhoutteelt, de hennepcultuur en de akkerbouw verloren sterk terrein (of gingen zelfs ten onder), terwijl de fruitteelt een sterke vervanger bleek te zijn; Lexmond groeide zelfs uit tot de dichtst met fruitbomen beplante gemeente in Nederland. Verlies aan cultuurgrond werd veroorzaakt door uitbreiding van de bebouwing van verscheidene kernen en verder ook door de aanleg van verkeersvoorzieningen.

De buitendijkse gronden ten slotte waren en bleven in hoofdzaak in gebruik als graslanden (en grienden), maar hier en daar komen in de uiterwaarden ook rietlanden en fruitcomplexen voor.

3.2. Niet-agrarisch grondgebruik

In het midden van de 18e eeuw lagen er in de nabijheid van Ameide minstens twee steenplaatsen. De eerste was gesitueerd aan de oostzijde van de uitwatering van de Hoge Boezem, de tweede verder stroomafwaarts in de binnenbocht van de Lek ten noorden van Tienhoven.
Mogelijk zijn er nog andere geweest, maar op de kaart van 1858 komen ze niet meer voor en ook Van der Aa noemt ze niet: aangenomen mag worden dat de bedrijven omstreeks 1800 ten onder zijn gegaan.
Tot die tijd zal op vrij grote schaal klei gewonnen zijn in de uiterwaarden.

Dieper landinwaarts, en met name binnen de griendbossen, lagen op verscheidene plaatsen eendenkooien. Kaarten uit het midden van de vorige eeuw tonen onder meer kooien in het zuiden van Polder Tienhoven en in de polders Achthoven, Zevenhoven, Aakterveld en Middelbroek. Heden zijn hiervan nog intact de vangplaatsen in Polder Achthoven (2) en in Middelbroek. De eendenkooien zijn thans beschermd als natuurgebieden.

Hetzelfde geldt voor de griendgronden in het wigvormige gebied tussen de Zouwedijk en de Molenkade, terwijl hiernaast ook de buitendijkse oevergebieden van de Lek om hun natuurlandschapswaarde zijn geklasseerd. Verder zijn als natuurgebieden aangewezen de Polder Scharperswijk (griendgronden), alsmede een meertje in de Polder Blommendaal.

3.3. Visuele karakteristiek

Het hart van de gemeente Zederik bezit een overwegend "kleinschalig open" karakter. De vergezichten worden onderbroken door bebouwings- en boomlinten, terwijl ook de infrastructurele werken (met name het Merwedekanaal met zijn dominante beplanting) een ruimtelijk compartimenterend effect hebben.

De oeverzone langs de Lek is minder open als gevolg van de griendlanden (die als "kussens" in het landschap liggen) en de boomgaarden, terwijl ook de dijken en de bebouwing hier visuele grenzen bewerkstelligen.

4. INFRASTRUCTUUR

4.1 Wegen

De verbindingen tussen de nederzettingen langs de Lek over de oeverwal ontwikkelden zich sedert de 10e/11e eeuw tot de voornaamste landwegen binnen de huidige gemeente Zederik; iets later kwamen ook de wegen verder landinwaarts (zowel langs stroompjes als langs gegraven weteringen) tot stand. De eerste hadden vaak een grillig verloop, de laatste werden gewoonlijk volgens een strak patroon getraceerd, maar beide lagen wel zodanig, dat ze als basis voor ("cope"-)ontginningen konden fungeren. In het oosten werd het wegenpatroon overheerst door lange oost-westgerichte assen die de oude Zijdewende (nu Graaf Hubertlaan) met de Zederik (nu Merwedekanaal) verbonden.

In het Middeleeuws wegenpatroon kwam tot omstreeks 1800 weinig verandering. De belangrijkste ontwikkeling sedertdien was de aanleg c.q. opwaardering van de weg van Vianen naar Gorinchem via Lexmond, Lakerveld, Meerkerk en Arkel. Een nieuw tracé tussen Helsdingen en Lexmond maakte het bochtige wegvak over de Lekdijk overbodig. Voor het overige werd de bestaande weg verbeterd door beklinkering om deel te gaan uitmaken van de "Route Impériale" van Amsterdam naar Parijs.
Na de Franse Tijd werd de weg tot rijksweg van de 1e Klasse en hij bleef als zodanig van internationaal belang, mede dankzij de postverbinding. Onderdeel van de weg was sedert 1840 een scheepjesbrug te Vianen, maar ook over het Zederikkanaal kwamen drijvende oeververbindingen tot stand (± 1825).
De wegen ter weerszijden van het kanaal waren slechts van lokaal belang: de breedte bedroeg niet meer dan 2 meter.

Rond het midden van de 19e eeuw waren onder meer verhard de Nederheicopse Weg, de Lekdijk tussen Langerak en Vianen, de Broekse Steeg en Broekse Dijk tussen Ameide en Meerkerk, de weg van de Bazelbrug over Nieuwland en Leerbroek naar Leerdam en de wegen langs beide zijden van de Leerbroekse Vliet van Nieuwland richting Arkel
Binnen vrij korte tijd vond in de tweede helft van de vorige eeuw verharding plaats van een aantal polderwegen.

Na de Tweede Wereldoorlog kwam een uitbreiding van het wegennet tot stand door de aanleg van enige nieuwe ontsluitingsassen (ten dele over voormalige paden), met name in het noorden van de gemeente.
Veel ingrijpender was de constructie van de A27/E37 tussen Utrecht en Breda, via Vianen en Gorinchem. De weg gaat zuidelijk langs Lexmond, kruist het Merwedekanaal en vervolgt dan westelijk langs Meerkerk zijn tracé, over de volle lengte percelen grasland doorsnijdend. In samenhang met de aanleg van deze nieuwe rijksweg werd de oude tussen Vianen en Lexmond opgewaardeerd en zuidelijk langs Lexmond geleid.

4.2. Wateren

De belangrijkste waterloop binnen de gemeente is vanouds de rivier de Lek, één van de Rijntakken in laag-Nederland. De Lek is behalve als vaar- en afwateringsweg ook van groot

belang geweest als nederzettings- en ontginningsbasis. De betekenis als vaarwater was gedurende de z.g. Kleine IJstijd (17e/18e eeuw) beperkt als gevolg van lage waterstanden, reden waarom in 1707 waterwerken bij Pannerden werden voltooid. Het resultaat was echter matig door het sterk fluctuerende debiet van de Lek.
De aangebrachte kribben dienden toen nog niet tot regulering van de stroom, maar als middel om de aanslibbing te bevorderen. Regulering vond pas in de vorige eeuw plaats en definitieve kanalisatie (boven de stuw van Hagestein) zelfs pas in de tweede helft van de 20e eeuw.

De scheepvaartproblemen op de Lek leidden tot de aanleg van het Zederikkanaal, als onderdeel van een vaarweg van Amsterdam naar de Waal (1819-1825). Het kanaal werd zo veel mogelijk getraceerd langs bestaande vaarten, sloten en rivierpanden (onder andere de Zederik) en er werd dan ook nauwelijks een aanslag gepleegd op de bestaande verkavelingsstructuur.
In de eerste jaren viel het belang van het Zederikkanaal enigszins tegen als direct gevolg van een betere bevaarbaarheid van de Lek in de periode 1825-1840. De toenemende betekenis daarna vond echter uitdrukking in de werken ter vergroting van de capaciteit van het kanaal tussen 1885 en 1893: behalve verbreding en verwijdering van enkele bochten kwamen vernieuwing van de kaden, peilverhoging en grotere sluizen tot stand. Tevens werd hierbij het Zederikkanaal omgedoopt tot Merwedekanaal.
Merkwaardig is het beperkte aantal bedrijfsvestigingen langs het kanaal binnen de huidige gemeente Zederik; onder Vianen en Gorinchem, waar een groter arbeiderspotentieel bestond, kwamen wel verscheidene grote industrieën tot ontwikkeling. Toch is een deel van de groei van Meerkerk toe te schrijven aan de verkeersgunstige ligging langs het kanaal.

Van veel minder betekenis voor het waterverkeer was en is de Oude Zederik, die - evenals Zederik/Zederikkanaal/Merwedekanaal - deel uitmaakt van het afwateringssysteem van de Vijfheerenlanden.

Vermelding verdient ten slotte de zogenaamde Viaanse Vaart, een uit verschillende panden samengestelde trekvaartverbinding tussen Gorinchem en Vianen, die onder meer de Schotdeurensche Vliet, de Zederik, de (vroegere) Helsloot en een waterloop min of meer parallel aan de latere Straatweg tussen Vianen en Lexmond omvatte. De Viaanse Vaart kwam tot stand omstreeks 1660, maar verloor zijn betekenis definitief na de aanleg van het Zederikkanaal.

4.3. Dijken en kaden

Vanouds is de dijk ter beteugeling van het Lekwater tussen Vianen en Nieuwpoort de belangrijkste binnen de gemeente. Talloze malen deden zich dijkbreuken voor als gevolg van ijsgang of hoog water. De dijk was aangelegd op de oeverwal van de rivier en vormde de verbinding tussen verschillende nederzettingen.
Evenals de Lekdijk is de Zouwedijk van Middeleeuwse oorsprong; van de eerste is de ouderdom niet nauwkeurig bekend, maar de Zouwedijk, die werd opgeworpen om water dat bij dijkdoorbraken stroomopwaarts het land bedreigde te keren, kwam kort na 1277 tot stand.

Van veel later datum zijn de kaden langs de uiterwaarden van de Lek: sommige kwamen pas in de 18e, 19e en 20e eeuw gereed.

De lage kaden in de hartgebieden van de Vijfheerenlanden en de Alblasserwaard stammen wel merendeels uit de Middeleeuwen: ze ontstonden als dijkjes om toestromend water uit de nog onontgonnen gebieden te keren, maar ook deden ze dienst als ontginnings- en wegbases. Ze hebben slechts geringe massa; alleen de Huibertskade is iets hoger.

Uit later tijd stammen de markante dijken rond de voormalige Hoge Boezem van de Vijfheerenlanden, die werden opgeworpen omstreeks 1570 en werden versterkt rond 1740 Zoals opgemerkt, verloren ze hun functie in de jaren twintig van de vorige eeuw.
In dezelfde tijd werden de oeververzwaringen van het Zederikkanaal gerealiseerd, die tussen 1885 en 1893 nog werden uitgebreid toen de voorbereidingen voor de opening van het Merwedekanaal plaatsvonden. Deze dijken reiken tot circa 2 meter +NAP om een voldoende waterpeil in het kanaal te kunnen handhaven.

Na de Tweede Wereldoorlog werden als laatste de aardlichamen behorend bij de autoweg A27/E37 opgeworpen.

4.4. Spoorwegen

De in 1883 voltooide spoorweg Gorinchem-Leerdam, die deel uitmaakt van de lijn Dordrecht-Arnhem/Nijmegen, vormt sedert 1986 de zuidgrens van de gemeente tussen het Merwedekanaal en de Koenderse Weg. Hiervoor behoorde dit gebied tussen de Achterdijk en het spoortalud tot de gemeente Kedichem, maar het lag daar - bestuurlijk gezien - tamelijk geïsoleerd.
Direct in het openingsjaar van de spoorweg kwam er een station nabij de kruising met de rijksweg langs de westzijde van het - toen nog Zederikkanaal genoemde - Merwedekanaal: station Arkel, dat ook betekenis kreeg voor dorpen onder de huidige gemeente Zederik. De aanwezigheid van een station had overigens nauwelijks ruimtelijke consequenties in deze dorpen.

4.5. Bruggen

De oversteek van de spoorweg over het Merwedekanaal vond plaats door middel van een ijzeren draaibrug (1885), opvolger van een constructie met twee ophaalbruggen die in 1881 tot stand was gekomen.

Voor het wegverkeer waren rond 1825 zogenaamde vlotbruggen in het kanaal gelegd, die vanaf 1858 werden vervangen door (houten, later ijzeren) draaibruggen. De drie houten draaibruggen (Vianen, Schotdeuren en Arkelse Dam; alle buiten de huidige gemeente Zederik) werden in respectievelijk 1872, 1885 en 1886/1887 opgevolgd door ijzeren exemplaren. De Zwaanskuikenbrug werd vervangen in 1868/1869, de Bazelbrug in 1871/1872 en de Meerkerksbrug in 1860. De bruggen ouder dan 1885 moesten bij de verbreding van het kanaal evenwel opnieuw worden aangepast en uiteindelijk werd het

kanaal overspannen door een zevental identieke ijzeren draaibruggen, waarvan er thans nog vier resten.
Eén brug werd niet vervangen: van zeer grote zeldzaamheid is daarom thans de Kraneschipbrug, die in 1879 in de plaats kwam van een vlotbrug; deze schipbrug zou de laatste zijn in West-Europa.

4.6. Militaire infrastructuur

Tot 1787 vormde de Zouwedijk/Bazeldijklinie de oostgrens van de Oude Hollandse Waterlinie tussen Gorinchem en Ameide. In dat jaar werden ook de Vijfheerenlanden geïnundeerd en ging de Diefdijk als oostgrens fungeren.
Bij de instelling van de Nieuwe Hollandse Waterlinie (vanaf omstreeks 1815) werd de Diefdijk tot westlimiet van de inundaties, waarmee een functie van de Zouwe- en Bazeldijken verviel.

4.7. Nutsbedrijven

In 1936 kwam het waterleidingbedrijf "De Alblasserwaard" tot stand, met als vestigingsplaats Meerkerk. Hier werd ook de watertoren geplaatst en wel aan de Noordse Weg. Een aantal kernen van de huidige gemeente werd daarop voorzien van leidingwater.
In 1922 werd Ameide op de elektrische centrale van Dordrecht aangesloten, het jaar daarop Tienhoven, in 1924 Meerkerk, Leerbroek en Nieuwland en rond dezelfde tijd waarschijnlijk ook Hei- en Boeicop.

5. NEDERZETTINGEN

5.1. Algemeen

De bewoning en ontginning van delen van het grondgebied van de huidige gemeente Zederik dateren waarschijnlijk van de 10e/11e eeuw. Sedertdien werden vanuit de rivieroevers steeds dieper landinwaarts gronden in cultuur gebracht en ontstonden veldwegl (lineaire) kernen.
Van verscheidene nederzettingen gaat de geschiedenis dan ook terug tot ver in de Middeleeuwen.

De verschillende ontginningseenheden vormden voorheen zelfstandige ambachten - later gemeenten; deze gemeenten werden uiteindelijk samengevoegd, waardoor in 1986 Zederik ontstond.
Omdat hierbij niet overal nauwkeurig de voormalige gemeentegrenzen werden gevolgd en omdat de bevolkingsaantallen van enkele van de geïntegreerde gemeenten gering waren, geven de volgende cijfers slechts een globaal overzicht van de bevolkingstoename van de huidige gemeente Zederik over de periode 1822-1989, gebaseerd op de gegevens over de opgeheven gemeenten Ameide, Lexmond en Meerkerk. De voormalige gemeenten Hei- en Boeicop, Leerbroek, Nieuwland en Tienhoven zijn wel meegeteld in het totaal (Zederik) maar niet afzonderlijk vermeld. Geen van deze vier had in 1965 de 1000 inwoners bereikt. Leerbroek 970, Hei- en Boeicop 878, Nieuwland 651 en Tienhoven 462.

jaartal	Ameide	Lexmond	Meerkerk	Zederik
1822	860	932	817	3.912
1840	1.115	1.326	1.226	5.448
±1860	±1.200	±1.400	±1.200	±5.700
±1875	±1.300	±1.450	±1.323	6.159
1890	1.527	1.657	1.546	6.942
1900	1.497	1.687	1.565	7.119
1910	1.663	1.646	1.551	7.205
1920	1.753	1.690	1.613	7.469
1930	1.742	1.612	1.751	7.674
1940	1.797	1.691	1.766	7.739
1965	2.062	2.006	2.304	9.333
1990				13.147

(De cijfers uit verschillende bron zijn voor ca. 1890 niet steeds gelijk; er zijn verschillen tot circa 100 inwoners).

De gemeente telt een 15-tal kernen, alle met een relatief gering aantal inwoners. Er is één ministad, Ameide, dat wel stadsrecht kreeg en enige opvallend rijke bebouwing bezit, maar verder sedert een verwoesting het dorpsniveau niet meer is ontgroeid
Verder zijn er de dorpen Meerkerk, Lexmond, Leerbroek, Middelkoop, Hei- en Boeicop, Nieuwland en Tienhoven, alsmede de gehuchten en buurten Lakerveld, Achthoven, Hoogewaard, Kortenhoeven, Broek, Geer, Sluis en Achterdijk (ged.).

5.2. Kernen

5.2.1. Ameide

Ameide (of Ter Mei) behoort tot de oudere nederzettingen in dit oevergebied van de Lek; de plaats wordt al genoemd rond het jaar 1000. De plaats werd gesticht op de oeverwal van de rivier aan de monding van een inmiddels verdwenen stroompje, het Broekse Water, dat sporen in het landschap naliet in de vorm van de kronkelige Broekse Weg, terwijl ook de huidige Prinsengracht en de Voorstraat (haven) hier deel van uitmaakten. Mogelijk had het Broekse Water vanouds (ook) een uitmonding meer westelijk, globaal langs de lijn Paramasiebaan-Scheidsloot. (Deze Scheidsloot vormde eeuwenlang de grens tussen de ambachten Tienhoven en Ameide.)
Binnen de vorkstructuur die door deze beide elementen wordt bepaald, ontwikkelde Ameide zich met name aan de oostelijke mond: het zwaartepunt van de nederzetting kwam te liggen bij de haven, die door een dam ter hoogte van de Oudendijk werd beëindigd. De Oudendijk maakte deel uit van de oeververstersterking langs de Lek, evenals de Voorstraat: buitendijks lag dus een driehoekig stuk land ten oosten van de haven.

Dankzij de toegepaste strokenverkaveling - haaks op de Lek - was het grondplan van Ameide vrij eenvoudig. Ten noorden van de as Molenstraat-Hogewaard-Tiendweg ontstond na het rooien van de Fransestraat ter hoogte van de Dam een simpel schaakbordpatroon. Zuidelijk van die as lagen de kavels min of meer haaks op het Broekse Water.
Door de gerichtheid op de haven ontwikkelde Ameide zich niet lineair langs de Lekdijk, doch parallel aan de haven: de strookkavels werden opgedeeld in kleinere percelen en er kon een zekere arbeidsdeling plaatsvinden tussen handelaren en schippers enerzijds en boeren anderzijds.

De verwachtingen van de landsheren waren kennelijk hoog gespannen want tegen het eind van de 13e eeuw werden Ameide enige stedelijke rechten vergund, die in 1433 nog werden uitgebreid.
Ameide werd omwald (overigens is vooralsnog onbekend of deze versterking zich uitstrekte tot de veronderstelde vorksplitsing van het Broekse Water of - waarschijnlijker - slechts tot de huidige Molenstraat) en kreeg trekken van een planmatige nederzetting of bastide. Langs de kavelsloten werden straten aangelegd, de 13e-eeuwse kerk werd in de 15e eeuw gedeeltelijk vernieuwd en het stadje kreeg betekenis als overslaghaven voor de achterliggende agrarische gebieden.

De ruimtelijke ontwikkeling werd (vermoedelijk) in 1527 ernstig verstoord als gevolg van belegering en inname door Utrecht; de wallen werden geslecht en Ameide viel terug.
Toch was de rol niet uitgespeeld want in de Gouden Eeuw kwam onder meer het stadhuis op de Dam tot stand (1642/1644) en in de latere 17e, maar vooral de 18e en 19e eeuw verrezen heel wat huizen en pakhuizen met stedelijke allure langs de Voorstraat, alsmede het Gemeenlandshuis van de Alblasserwaard (1760).
De bebouwing was zich inmiddels ook gaan uitstrekken langs de oostzijde van de haven en de Prinsengracht, alsmede langs de Lekdijk en - maar minder dicht - langs de straten parallel aan de hoofdas.

Een deel van de sloten in dit gebied werd gedempt: het ontstaan van de Achterstraat (nu J.W. van Puttenstraat) en de Nieuwstraat. Intact bleven vooralsnog onder meer de Brandsloot (nu echter: Torenstraat), en tot op heden de Verversloot(?) in het zuiden van Ameide. De haven werd gedicht in 1820; hierbij ontstond een driehoekig plein. Verdere dempingen volgden omstreeks 1900 en ten slotte werd de Prinsengracht drooggelegd in 1935.
Uitbreiding van de bebouwing had inmiddels plaatsgevonden langs de Achterstraat, de Peperstraat en de Molenstraat; aan het eind van de 19e en het begin van de 20e eeuw volgde voortgaande verdichting. Zo kwamen onder andere tot stand de Christelijk Gereformeerde Kerk aan de Achterweg en de Gereformeerde Kerk aan het zuideinde van de Prinsengracht.

Het grootste deel van het vooroorlogse Ameide werd in 1987 aangemerkt als beschermd stadsgezicht.
De bebouwing in het centrum nabij de Dam en de Voorstraat is geheel gesloten en stedelijk van karakter. Verder daar vandaan overheerst het dorpse door bredere straatprofielen en veel vrijstaande panden. Een en ander hangt direct samen met de functionele geleding van Ameide: de handel concentreerde zich nabij de haven, de nijverheid in de directe omgeving daarvan, maar iets minder prominent. Op grotere afstand domineerde het agrarisch bedrijf en de open ruimten dragen hiervan nog de sporen.

Rond 1840 telde Ameide onder meer een korenmolen, een grutterij en een brouwerij, terwijl de marktfunctie tot uiting kwam in een paardenmarkt. Twee steenbakkerijen in de omgeving waren toen reeds ter ziele gegaan.
Het agrarisch bedrijf betrof vanouds naast veeteelt, de hennepverbouw en de griendteelt. Vooral de hennep verloor sterk terrein, ten gunste van de fruitteelt. Behalve de reeds genoemde takken van nijverheid bezat Ameide in het spoor van de griendteelt dan ook in de eerste plaats bedrijvigheid op het terrein van de verwerking van hout en tenen: verpakkingsmateriaal met onder andere hoepen- en mandenmakerijen en een timmerfabriek. Deze industrie - en hiermee de gehele nijverheidssector van Ameide - kreeg het in de tweede helft van onze eeuw zwaar te verduren en verdween vrijwel geheel.

Na de oorlog ontstonden nieuwe woonwijken in het Aaksterveld, nabij de Broekse Weg en in het Liesveld, terwijl langs de Broekse Weg en ten westen van de Paramasiebaan bovendien bedrijfsterreinen werden aangelegd. Ongunstig is in dit verband dat Ameide tamelijk moeilijk bereikbaar is voor zwaar verkeer.
Voorheen was de ontsluiting relatief beter, zowel via de Lekdijk als over de Zouwedijk en de Broekse Weg. In de jaren rond de laatste eeuwwisseling werd bovendien een voetveer geëxploiteerd naar Lopik. De aanlegplaats is thans in gebruik voor de vrachtvaart en in die zin is Ameide dus nog steeds een "havenstad". Het is echter in de eerste plaats een forensenplaats geworden, nadat al voor de oorlog een vertrekoverschot onder de bevolking was geconstateerd.

5.2.2. <u>Hoogenwaard</u>

Direct ten westen van Ameide ligt langs en nabij de Tiendweg de buurt Hoogewaard. Dit oeverwalgebied onder de toenmalige gemeente Tienhoven werd vanouds reeds aangeduid met de naam Hoogewaard, op grond van de relatief verheven ligging.

Op kaarten uit het midden van de vorige eeuw komt ter plaatse enige bebouwing voor, die echter tot de Tweede Wereldoorlog niet of nauwelijks uitbreiding onderging. De buurt werd dan ook pas in 1936 als zodanig op de kaart vermeld.

De bewoners van dit gebied bedreven naast veeteelt lange tijd de hennepteelt, maar al voor 1900 vond wat dit laatste betreft overgang plaats naar fruitteelt. Veeteelt en fruitbomen domineren hier thans het agrarisch bedrijf.
Na de oorlog werd noordelijk van de Tiendweg een doodlopende weg aangelegd die verdere vestigingsmogelijkheden voor de fruittelers bracht. Ten zuiden van de Tiendweg (hier overigens Hoogewaard genaamd) ontwikkelde zich de genoemde bedrijfszone westelijk van de Paramasiebaan onder Ameide: nijverheid en agrarisch bedrijf gaan vrijwel naadloos in elkaar over. Zeker nu Ameide en Tienhoven beide zijn opgegaan in de gemeente Zederik, is Hoogewaard dus feitelijk deel gaan uitmaken van Ameide.

5.2.3. Sluis

Eveneens onlosmakelijk verbonden met Ameide is het iets oostelijk ervan gesitueerde buurtje Sluis.
Sluis ontstond in de nabijheid van de uitwateringssluis van de Vijfheerenlanden aan de mond van de Oude Zederik: nadat de Hoge Boezem tot stand was gekomen (omstreeks 1570; verbeterd en heringericht rond 1740) trad op beperkte schaal komvorming op. De nabijgelegen steenoven was hierop mede van invloed.
Toch was Sluis omstreeks het midden van de vorige eeuw nog niet veel meer dan een uiterst ijl gehucht bestaande uit wat woningen langs de Zouwedijk en de Lekdijk, zonder duidelijke kom. Als kern werd het dan ook pas op de Chromotopografische kaart van 1936 opgenomen.

Het gehucht was in de vorige eeuw hoofdzakelijk georiënteerd op griendteelt en akkerbouw, terwijl binnen de omstreeks 1825 opgeheven Hoge Boezem ook rietlanden voorkwamen. Aan de zuidzijde van Sluis lag (en ligt) in een binnengedijkt wiel een eendenkooi.
Na de verbetering van de ontwatering in deze omgeving (er kwam een molen ter bemaling van de voormalige Hoge Boezem en van 1892 tot 1946 functioneerde er een stoomgemaal voor de Vijfheerenlanden) konden de extensief gebruikte gronden worden omgezet in weiden.
Toch leidde dit nauwelijks tot verdichting van de kern, die tot op heden uiterst nietig bleef. Wel kwam in de nabije omgeving sedert de oorlog enige nieuwbouw tot stand: aan de westzijde tussen Ameide en Sluis, aan de oostzijde langs de dijk van de voormalige Hoge Boezem. Het gevolg was dat de Lekdijk vrijwel ononderbroken bebouwd raakte van Ameide, via Sluis, tot Achthoven, met zijtakken te Sluis en aan de dijk van de opgeheven boezem.
Langs deze zelfde dijken was het gehucht steeds behoorlijk ontsloten.

5.2.4. Lexmond

Lexmond is gelegen in het noordoosten van de gemeente, waar het zich van oudsher uitstrekte op de smalle oeverwal van de Lek nabij de uitmonding van het veenstroompje, de Laak. Lexmond wordt voor het eerst genoemd in 1132 als Lakesmunde; het ontleende zijn naam dus aan de Laak. De loop van het (voormalige) riviertje is nog enigszins te

herkennen in het slingerend verloop van de huidige Laak, de weg naar Lakerveld. Binnen de oude dorpskern lag de Laak achter de huizen aan de oostzijde van de weg, meer naar het zuiden aan de westkant.
De ontginning van het westelijk oevergebied van de Lek werd in de 10e of 11e eeuw ter hand genomen door loodrecht op de rivier ontwateringssloten te graven. Bij Lexmond werd bij de mond van de Laak de bocht van de oever gevolgd en ontstond een gerende verkaveling. Uiteindelijk ging de Laak hier de hoofdrol spelen in de plattegrond: de dorpsas volgt de stroomrug van de Laak (Dorpsstraat), niet de oeverwal van de Lek (de as Lekdijk-Kortenhoevendijk). Ten oosten van de Laak ging de strookverkaveling vanaf de Lekoever vrijwel onmerkbaar over in die vanaf de Laak; alleen direct in de nabijheid van Lexmond ontstonden enige blokkavels.

Lexmond lag vanouds op de landweg van Vianen naar Nieuwpoort met aftakking naar Meerkerk en strekte zich vooral langs beide zijden van deze laatste weg uit naar het zuiden. Langs de oostzijde bevindt zich nog steeds de kerk (Nederlands Hervormd, 14e/15e eeuw), aan de westzijde het gemeentehuis van de voorheen zelfstandige gemeente Lexmond.
In de Franse Tijd werd een nieuwe weg aangelegd als onderdeel van de verbinding Amsterdam-Parijs; deze weg doorsneed de Polder Kortenhoeven (thans Polder Lexmond) lijnrecht om dan na een flauwe bocht haaks uit te komen in de Dorpsstraat, juist ten noorden van de kerk. Van daaraf werd gebruik gemaakt van de bestaande weg, de Laak; het gehele tracé werd bestraat. De straatweg ging iets later in de 19e eeuw deel uitmaken van de 'Rijkswegen van de 1e Klasse' en aldus kwam Lexmond aan een van de hoofdwegen van ons land te liggen; de ontsluiting van het dorp was optimaal.
Lexmond kreeg een station voor de paardenposterij en bezat bovendien een regionale paardenmarkt; toch ontwikkelde het zich niet tot een typisch verkeersdorp, mogelijk als gevolg van het wat gesloten karakter van de bevolking (1870: circa 670 zielen, 1890: circa 725).
Het dorp groeide nauwelijks, maar wel werd het bebouwingsbeeld verfraaid door gevelvernieuwing en herbouw, een proces dat tot in onze eeuw voortgang vond. Pas laat in de 19e eeuw ging het dorp zich uitbreiden langs de Kortenhoevenseweg, waardoor de kom zich iets naar het zuiden verplaatste (hier verrees onder meer de dorpsschool).

De plaatselijke economie werd oorspronkelijk - behalve door een tweetal steenbakkerijen, nog voorkomend op 18e-eeuwse kaarten maar daarna opgeheven - gedragen door akkerbouw (hennep en wortelen) en veeteelt, maar sedert het eind van de vorige eeuw won de fruitteelt sterk terrein ten koste van de akkerbouw. Thans zijn fruitteelt en veebedrijf veruit dominant en zijn er nog slechts akkergronden ten oosten van het dorp ter weerszijden van de Kortenhoevense Weg. De buitendijkse gronden werden sedert de regulering van de Lek in gebruik genomen als weiden: het stoomgemaal (1883) aldaar is in 1931 gemoderniseerd.

Het dorp bezat aan de noordzijde een haventje voor de vrachtvaart en met name voor de afvoer van agrarische produkten; thans is het in gebruik als aanlegplaats voor de recreatievaart.
Omdat het verkeer door het dorp te intens werd, werd in de jaren twintig het tracé van de oude rijksweg aangepast: er kwam een 'bypass' zuidelijk van Lexmond, waardoor een verlate verkeersdorpontwikkeling werd uitgesloten. Deze weg werd na de Tweede Wereldoorlog opgewaardeerd in samenhang met de aanleg van de Rijksweg A27/E37, die kort ten zuiden van Lexmond kwam te liggen.

Het dorp breidde zich na de oorlog aanzienlijk in westelijke richting uit, terwijl ook naar het oosten een opvallende bebouwingsverdichting optrad waardoor het gehucht Kortenhoeven aan Lexmond ging raken. In dit gebied ligt bovendien de reeds langer dan een eeuw gebruikte begraafplaats.
De bebouwing van de oorspronkelijke kern bleef redelijk intact; resten van de veenstroom de Laak werden echter in de jaren vijftig gedempt, waardoor het dorpsbeeld wel veranderde.

5.2.5. Kortenhoeven

Direct ten noordoosten van Lexmond - aan de landzijde van de Lekdijk - strekt zich het gehucht Kortenhoeven uit. De ontginning van de bodem in deze omgeving geschiedde waarschijnlijk in de 10e of 12e eeuw met de Lekoever als ontginningsbasis. Toenemende wateroverlast noopte tot de aanleg van de Lekdijk (Kortenhoevendijk), die tevens verbindingsweg werd van de oevernederzettingen.
Vanouds werden de strookvormige kavels benut voor akkerbouw en veeteelt; buitendijks lag gedurende de 17e en 18e eeuw echter ook de steenbakkerij Kinderwerk. In de directe nabijheid van Lexmond bevond zich toen - eveneens buitendijks - het huis Killesteyn.

Omstreeks 1800 werden de smalle oeverwalgronden al gedeeltelijk benut voor fruitteelt en in de loop van de vorige eeuw moesten de akkers hier vrijwel geheel plaatsmaken voor boomgaarden. De akkerbouw verloor ook terrein in de achterliggende poldergebieden: eerst aan de veeteelt maar vooral na de Tweede Wereldoorlog ook daar aan de fruitteelt.

Bij de aanleg van de straatweg tussen Vianen en Lexmond omstreeks 1810 werden de strookkavels doorsneden, wat de exploitatie van de gronden niet vereenvoudigde maar de toegankelijkheid ervanop den duur wel vergrootte: er werden ontsluitingswegjes aangelegd (reeds zichtbaar op de kaart van 1916), die na de oorlog werden verhard.
Kortenhoeven, dat in 1877 een buurtje werd genoemd, had in 1840 153 inwoners; mogelijk door de "concurrentie" van de straatweg verloor het gehucht langs de Lekdijk in de loop van de 19e eeuw een deel van zijn inwoners: in 1890 werden er nog maar 127 geteld.
De straatweg werd vestigingsbasis en in de loop van de 20e eeuw verrezen ter weerszijden enige (agrarische) bedrijven (akkerbouw, veeteelt, fruit). Dichter bij Lexmond kwamen voornamelijk woonhuizen tot stand, waarbij uiteindelijk zodanige verdichting optrad, dat Kortenhoeven aan Lexmond ging raken.
Het oorspronkelijk lineaire patroon van de binnendijkse bebouwing werd door deze ontwikkelingen aangevuld met een tweede bebouwingslint, min of meer parallel aan het eerste.

5.2.6. Meerkerk

Meerkerk wordt voor het eerst genoemd in 1266/1267; het is vermoedelijk kort daarvoor ontstaan nabij het raakpunt van de Oude en de Nieuwe Zederik. Meerkerk kon dankzij de ontwikkeling van wegen langs het Broekse Water, de Laak en de Noordeloos tot een lokaal centrum uitgroeien en - blijkens de naam - tot kerkdorp. Tevens zou er een kasteel hebben gestaan. Meerkerk lag toentertijd waarschijnlijk hoog te midden van relatief slecht toegankelijke en natte klei-op-veengebieden, hetgeen valt af te leiden uit de natuurlijke afwatering: een onmiskenbaar radiaal patroon van stroompjes met Meerkerk als spil;

mogelijk was Meerkerk toen nog een komdorp. (Veelzeggend is het tot in de vorige eeuw voorkomen van het toponiem Meerkerkse Donk.) De relatief late ontginning van de harten van de veengebieden (13e/14e eeuw) leidde tot ingrijpende wijzigingen in de afwatering. Er werden dijken opgeworpen, lange watergangen gegraven en het radiale patroon raakte ondermijnd.
Meerkerk zou zich in de volgende eeuwen lineair gaan uitbreiden langs de as Zouwedijk/Bazeldijk (ontstaan kort na 1277 als zijdewende). In 1388 werd het dorp vernietigd maar het herrees uit de as: korte tijd later werd een nieuwe kerk gebouwd maar deze raakte omstreeks 1828 ernstig beschadigd door brand.

De voornaamste bestaansmiddelen in het dorp moeten akkerbouw en veeteelt zijn geweest, maar dankzij de verkeersligging zullen ook in handel en verkeer mogelijkheden hebben gelegen. Deze functie werd zeker belangrijker door de totstandkoming van de vaarweg tussen Vianen en Gorinchem via de Zouwe/Zederik in 1658; Meerkerk was overstapplaats van de trekschuitdienst. Ook de brug over de Zederik betekende versterking van de verkeersligging van het dorp, dat niet voor niets een eigen jaarmarkt en een paardenmarkt verkreeg.

In het begin van de 19e eeuw kwam de straatweg van Vianen naar Gorinchem gereed als onderdeel van de Route Impériale Amsterdam-Parijs: de brug te Meerkerk bepaalde het tracé en het gevolg was, dat het zuidelijk deel van het dorp zich nog nadrukkelijker als verkeersdorp kon gaan ontwikkelen. (Het dorp telde onder meer herbergen en wagenmakerijen.)
Een belangrijke wending in de ruimtelijke structuur nam plaats omstreeks 1825: bij de aanleg van het Zederikkanaal werd bij Meerkerk niet de bestaande Zederikloop gevolgd doch werd gekozen voor het graven van een nieuw tracé, iets zuidelijker dan het bestaande, dat daarop werd gedempt.
De brug werd hiermede omzeild, wat tweeërlei voordeel opleverde: het transport over water werd niet langer belemmerd door de nauwe doorgang, terwijl het verkeer over de inmiddels tot rijksweg van de 1e klasse bestempelde straatweg niet werd gehinderd door de bediening van de brug over het kanaal.
Directe gevolgen voor Meerkerk waren: minder oponthoud voor zowel land- als waterverkeer en dus een meer passieve verkeersfunctie maar ook de mogelijkheid tot dorpsuitbreiding. Aan de oostzijde van de brug kwam op de smalle reep land tussen de voormalige en de nieuwe waterloop bebouwing tot stand en er vond zelfs komvorming plaats (onder andere Hotel Sap en Sap (nu: Brughuis) en molen de Bonk).

De verbreding van het Zederikkanaal tot Merwedekanaal omstreeks 1890 had weinig directe gevolgen voor Meerkerk, of het moest zijn het ontstaan van een eilandje in de bocht van het kanaal.
De centrumfunctie van het dorp werd wel verder geaccentueerd door de vestiging van het waterleidingbedrijf de Alblasserwaard met watertoren aan de Noordse Weg (1936).
Toch kwam rond die tijd de afloop van de verkeersdorpfunctie in zicht: in de Rijkswegenplannen uit de jaren dertig werd voorzien in de aanleg van Rijksweg 27 (gereed circa 1970) die westelijk langs het dorp zou komen te lopen. In de jaren vijftig kwam het in 1931 ontworpen AmsterdamRijnkanaal tot stand, wat een grote ontlasting van het Merwedekanaal betekende: Meerkerk kwam na de Tweede Wereldoorlog duidelijk in de luwte van het natio-

naal en internationaal verkeer te liggen, te meer daar het maar matig werd ontsloten via de nieuwe rijksweg.
De ontwikkelingen vonden echter voortgang en het dorp breidde zich sterk uit in westelijke richting, terwijl de lokale wegen onder de autoweg werden doorgeleid. De centrumfunctie van Meerkerk bleef dan ook behouden, wat ook blijkt uit de vestiging van het gemeentehuis van de gemeente "Zederik".
De bebouwing langs de as Zouwedijk-Bazeldijk werd in de loop van de decennia nog verder uitgebreid en verdicht en zo kwam de Kraneschipbrug (1879) - oorspronkelijk buiten de kom gesitueerd - binnen de bebouwde kom te liggen. Meerkerk kon zich daarop ook aan de andere zijde van het kanaal, binnen de Polder Quakernaak, gaan ontwikkelen. Een tweeede brug over het kanaal - de oostelijk van het dorp gesitueerde Meerkerkse Brug (ca. 1885) - geeft eveneens verbinding met dit gebied.

Met name buiten het dorpscentrum, dat wil zeggen in het bebouwingslint, kon het agrarisch bedrijf zich inmiddels handhaven: de veeteelt is hier veruit dominant maar op kleinere percelen komt ook de fruitteelt voor. Aan de noordzijde van Meerkerk is de vrij brede strook land tussen de Zouwedijk en de Oude Zederik ten dele in gebruik als hooiland, ten dele ook als rietgrond. Samen met het Hoenderwiel bezit dit gebied natuurwaarde.

5.2.7. Leerbroek

Leerbroek ontstond als lineair ontginningsdorp langs het voormalige stroompje de Leede, waaraan zowel Leerbroek als Leerdam hun naam ontlenen. De ("cope"-)ontginningen geschiedden zowel in noordelijke als in zuidelijke richting; naar het noorden werden de kavels alle vrijwel even diep, de zuidelijke dragen een ad hoc karakter door hun verschillende diepten.
Behalve Leerbroek kwamen langs de as Leerbroekseweg/Terleedse Weg ook het gehucht Weverwijk en het kasteel Recht van Ter Leede tot ontwikkeling. Weverwijk, behorend tot de voormalige gemeente Leerbroek, werd tot circa 1940 als afzonderlijke kern op de kaart weergegeven; Ter Leede (onder Leerdam) werd in de 17e of 18e eeuw gesloopt en liet slechts sporen na in de verkaveling ter plaatse.
In 1822 telde de gemeente Leerbroek 358 inwoners, in 1874: 540 en in 1890: 733.

Ter hoogte van de T-kruising met de Kerkweg richting Middelkoop werd in de 14e/15e eeuw de huidige Nederlands Hervormde Kerk opgericht en later kwamen hier ook het rechthuis, een herberg en een smederij te liggen: het begin van concentratie ter plekke van de opduiking van een fossiele stroomrug. Hoewel hier zeker omstreeks 1800 al sprake was van enige verdichting van de bebouwing, werd nog rond 1890 gesproken van een dorp zonder echte kom.

In de eerste decennia van onze eeuw werden in het noordwestelijk kwartier van de T-kruising twee korte woonstraten gerooid, parallel aan de Kerkweg en na de oorlog voegde men opnieuw enkele straten toe aan de kern, die hiermee een nagenoeg vierkante plattegrond kreeg.
De van oorsprong ijle bebouwing langs de zuidzijde van de hoofdas verdichtte zich in veel mindere mate; ook is het wegdeel tussen Leerbroek en het voormalige gehucht Weverwijk nog slechts spaarzaam bebouwd.

Ten oosten van de Kerkweg (deze weg markeert overigens de grens van de oude zowel als van de huidige gemeente) vond wel enige verdichting plaats, maar deze valt onder Leerdam.

Leerbroek was van oorsprong georiënteerd op akkerbouw en (later) vooral veeteelt, terwijl bovendien een aantal griendbossen in de directe omgeving lag. Na de oorlog verdrongen akkerbouw en griendteelt sterk terrein aan de fruitteelt.

Leerbroek was steeds vrij goed ontsloten, mede dankzij de T-kruisingen van de Kerkweg en de Koenderse Weg met de hoofdas. Na de oorlog kwamen enkele ontsluitingswegjes naar landerijen tot stand, maar de hoofdinfrastructuur bleef vrijwel ongewijzigd.

5.2.8. Nieuwland

Ten zuidwesten van Leerbroek ligt het dorp Nieuwland, tot 1986 de hoofdkern van de gelijknamige gemeente.
Alleen reeds vanwege de naam mag worden aangenomen, dat Nieuwland één van de latere, en op grond van de bodemkwaliteit, zelfs één van de laatste ontginningen binnen de Vijfheerenlanden vormde. Een datering rond 1300 lijkt veilig. De ontginning eiste lange weteringen, waarmee het overtollig water voortaan in zuidelijke en zuidwestelijke richting kon worden afgevoerd (uitzondering de jaren circa 1377-1433, toen naar Ameide werd uitgeslagen).
De ontginning vond plaats vanaf de vrijwel haaks op elkaar staande assen Leerbroekse Vliet en Geervliet, al blijft hierover enige onduidelijkheid bestaan.
De Polder Lang Nieuwland werd vanuit deze assen volgens een gerend (schuin) slotenpatroon in cultuur gebracht. Voor de Polder Kort Nieuwland valt aan te nemen, dat de ontginning zowel vanaf de Leerbroekse Vliet als vanaf de Zederik ter hand werd genomen: immers er ontstond een veervormige structuur met de Voorwetering als "nerf". Tegen deze opvatting pleiten echter de afwezigheid van bebouwing langs de Zederik en vooral de identieke perceelbreedten ter weerszijden van de Voorwetering. (Kwam de wetering soms tot stand tijdens de eerste ontginningsfase van de gronden?)

Hoe dit zij, het dorp Nieuwland bestond tot omstreeks de Tweede Wereldoorlog uit niet veel meer dan wat lineaire bebouwing in de beide zuidelijke kwartieren van het assenkruis gevormd door de Zijlkade/Lange Schenkel en de Leerbroekse Vliet. De Leerbroekse Vliet werd aan beide zijden geflankeerd door reeds in het midden van de vorige eeuw verharde wegen; de andere bezaten slechts een landweg aan één kant (eveneens verhard).

Het kerkje van Nieuwland omvat bouwfasen uit de 14e, 15e en 16e eeuw; een deel van de overige bebouwing nabij het kruispunt ging in 1906 verloren; nieuwbouw vond nog in hetzelfde jaar plaats; die bebouwing was overigens dun. Omstreeks 1840 zou "de kom" van het dorp niet meer dan 10 huizen met circa 40 zielen hebben geteld; de totale gemeente had 370 inwoners in 67 huizen en boerderijen (1890: 547 inwoners). Van de oorspronkelijke boerenbedrijven werden er nogal wat vervangen in de tweede helft van de vorige eeuw.

De bevolking van het dorp Nieuwland leefde vrijwel uitsluitend van veeteelt maar ook werd hennep geteeld; een aantal smalle percelen getuigt hier nog van. Sinds het begin van onze eeuw wordt de fruitteelt op beperkte schaal uitgeoefend, ongetwijfeld mede als gevolg van verbeterde ontwatering.

Nieuwland was tamelijk goed ontsloten via de wegen van het assenkruis en met name door de aansluiting op de Bazelbrug over het Zederikkanaal/Merwedekanaal. (De brug uit ca. 1885 is recent vervangen) Mede dankzij de aanwezigheid van een brug kon Nieuwland na de Tweede Wereldoorlog enigszins kon worden uitgebreid. In de beide westelijke kwartieren van het assenkruis werd enige lineaire bebouwing gerealiseerd; later kwamen in hetzelfde gebied ook enkele woonstraten tot ontwikkeling, waardoor het dorp nu een duidelijk afgebakende kom bezit.
Slechts het noordoostelijk kwartier is nog vrijwel onbebouwd; dit vindt zijn oorzaak in de ligging van de voormalige gemeentegrenzen: deze volgden de Lange Schenkel en de Geervliet.

5.2.9. Geer

Iets ten oosten van Nieuwland ligt het eveneens vrij goed ontsloten gehucht Geer, waarvan de ijle bebouwing zich langs de zuidzijde van de Geer(dijk) uitstrekt. De gronden (deel uitmakend van Polder Lang Nieuwland) werden vrijwel gelijk met die van Nieuwland ontgonnen; ze vormen wel een afzonderlijke verkavelingsbundel. Het in cultuur brengen van dit gebied zal in een niet veel latere periode dan die van de landen onder de Polder Reyerskoop hebben plaatsgevonden.

Geer behoorde tot 1986 tot de gemeente Nieuwland, maar de Geerdijk en de Koenderse Weg vormden de grenzen met respectievelijk Leerbroek en Leerdam; enige van de zeer spaarzame bouwsels behoorden dan ook tot die gemeenten.
Geer werd rond 1840 nog slechts als polder genoemd en het gehucht verscheen pas in 1936 met naam op de kaart; het telde slechts circa. 10 boerderijen met enkele tientallen bewoners.
Deze leefden van akkerbouw (waaronder hennep) en veeteelt, maar vanaf einde vorige eeuw won ook hier de fruitteelt sterk aan betekenis ten koste van de akkerbouw.

5.2.10. Hei- en Boeicop

Hei- en Boeicop was de hoofdkern van de voormalige zelfstandige gemeente met dezelfde naam.
De kern ontstond in de ontginningsfase van de uitgestrekte kleiop-veengebieden in het hart van de Vijfheerenlanden (12e/13e eeuw?). Volgens het 'copesysteem' werden in dit geval aan beide zijden langs de ontginningsbasis (wetering met weg langs de zuidkant) percelen in cultuur gebracht. Al spoedig moesten door toenemende wateroverlast huisterpjes worden opgeworpen, die ter weerszijden hier en daar nog herkenbaar zijn.
De bebouwing van het lineaire dorp strekt zich ook heden ten dage nog uit langs beide zijden van de wetering, tussen het Merwedekanaal en de Huibert. (De as wordt overigens wel doorsneden door de gemeentegrens met Leerdam - voorheen die met Schoonrewoerd; de naam van het binnen die gemeente slechts enkelzijdige bebouwingslint verandert dan in Overboeicop.)

Het dorp heeft waarschijnlijk reeds omstreeks 1300 een kerkje gekregen; het tegenwoordige gebouw dateert uit de jaren ±1400-1600 maar werd sterk gewijzigd. Het zogenaamde Huis te Heicop werd in 1834 gesloopt.

Het huidige bebouwingsbeeld wordt bepaald door een aanzienlijk aantal 17e-20e eeuwse boerderijen.
Tot ver in onze eeuw veranderde er in de ruimtelijke structuur van het dorp weinig meer dan dat er enige verdichting optrad nabij de kerk en de gemeentesecretarie. Pas na de Tweede Wereldoorlog werden in dezelfde omgeving enige woonstraten gerooid. De kom werd hiermee scherper gedefinieerd: hij kwam te liggen aan de zuidzijde van de oorspronkelijke bebouwingsas.

De gemeente Hei- en Boeicop telde in 1822 358 en in 1840 524 inwoners; het dorp nam hiervan ongeveer de helft. Er waren 50 boerderijen, maar hiervan behoorden er 10 onder de gemeente Schoonrewoerd, dat wil zeggen, dat ze deel uitmaakten van het bebouwingslint langs de noordzijde van de wetering onder Overboeicop. In 1874 was het gemeentelijk bevolkingscijfer gegroeid tot 540, in 1890 tot 612.

De economische structuur van Hei- en Boeicop werd van oorsprong bepaald door akkerbouw (waaronder hennepteelt) en vooral veeteelt. Sinds het begin van de 20e eeuw trad de fruitteelt meer en meer op de voorgrond ten koste van de akkerbouw. Naast fruitteelt en veebedrijf komt op beperkte schaal ook griendcultuur voor.

De toegankelijkheid van het dorp was eeuwenlang maar matig. De lengte van de Hei- en Boeicopseweg, de minimale kwaliteit van de dwarsverbindingen (Zijdelkade en Nieuwe Weg) en de beperkte capaciteit van de weg langs het Zederik-, later Merwedekanaal, waren hiervan de oorzaken. Hei- en Boeicop was eigenlijk alleen bereikbaar via de Zijdewende, thans de Graaf Huibertlaan. Aan de westzijde van het dorp lag wel een brug, de Zwaanskuikenbrug (ca. 1885), die verbinding gaf en geeft met Lexmond via de Heicopper Steeg.
Na de Tweede Wereldoorlog werd de A27/E37 door de Polder Neder Heicop aangelegd, waardoor een deel van de gronden van het dorp werd afgescheiden. De ontsluiting van Hei- en Boeicop werd hierdoor echter wel beter: er kwam een aansluiting tot stand ten zuiden van Lexmond. Ook naar het oosten werd de verbinding beter; de aanleg van de Provinciale Weg nr. 39 bracht aansluiting op de A2. Voor het lokale verkeer waren nog van betekenis de verbetering van de Nieuwe Weg alsmede de aanleg van enkele doodlopende wegen ter ontsluiting van landerijen.

5.2.11. Middelkoop

Ten zuiden van Hei- en Boeicop ontwikkelde zich het eveneens lineaire ontginningsdorp Middelkoop. Het ontstond langs de noordzijde van de ontginningsas gevormd door de Hoogeindse- en de Laageindse Dijk (nu Middelkoper Dijk), die op zijn beurt het licht gekromde tracé te danken heeft aan de diepten van de kavels ontgonnen vanuit Leerbroek.
De openlegging van het klei-op-veengebied van de huidige Polder Middelkoop geschiedde volgens de cope-methode, waarbij haaks op de ontginningsbasis evenwijdige ontwateringssloten worden gegraven. De boerderijen - op de kop van de kavel - waren bereikbaar via bruggen over de wetering langs de basis. Een aantal Middeleeuwse huisterpjes langs de noordzijde van de ontginningsbasis verraadt nog de oorsprong van de nederzetting.
Hoewel feitelijk deel uitmakend van dezelfde ontginning wordt Polder Middelkoop onderscheiden in een laag en een hoog deel, vanouds respectievelijk behorend onder Leerbroek en Leerdam. (De grens volgde en volgt de lijn Kerkweg/Zeilkade.)

Tot 1936 werd slechts het gehucht "Hoog Eind" op de kaart aangeduid; het huidige dorp Middelkoop is een verdichting van de bebouwing ten westen van Hoogeind.
Rond 1840 telde het Hoogeind-van-Middelkoop 144 inwoners, Laag-Middelkoop 298; in 1890: 209, respectievelijk 265; toch werd (Laag-)Middelkoop uiteindelijk de belangrijkste van de beide kernen.

De boerderijen van Middelkoop zijn hoofdzakelijk 19e-eeuws; sedert het eind van de vorige eeuw ontstond ook bebouwing langs de zuidzijde van de dorpsas. Verdere groei en verdichting van de nederzetting traden op na de Tweede Wereldoorlog, maar de ruimtelijke structuur bleef vrijwel onaangetast: Middelkoop strekt zich thans uit van (langs) het Merwedekanaal tot voorbij de gemeentegrens van Leerdam.

Middelkoop werd - zoals de meeste nederzettingen in deze omgeving - vanouds beheerst door akkerbouw (onder andere hennep) en veeteelt. Sedert de hennepteelt in betekenis afnam, groeiden het belang van de fruitteelt en het veebedrijf. Zowel ten noorden als ten zuiden van de dorpsas strekken zich thans boomgaarden uit. De oppervlakte, ingenomen door griendgronden, liep sedert het begin van deze eeuw terug tot slechts enkele hectaren.

Het dorp was niet meer dan matig ontsloten: behalve via de as Laageindse en Hoogeindse Dijk was het bereikbaar over de Kerkweg naar Leerbroek (beide al rond het midden van de vorige eeuw verhard). Een brug over het Zederikkanaal ontbrak echter en tot op heden werd ook weinig gedaan ter verbetering van de verbindingen met het dorp.

5.2.12. Lakerveld

Het dun bebouwde dorp Lakerveld strekt zich uit langs de weg van Lexmond naar Meerkerk. Deze weg volgt globaal de loop van het nog gedeeltelijk aanwezige veenstroompje de Laak, waaraan zowel het dorp als de polder hun naam ontlenen.
Lakerveld ontstond als ontginningsdorp in de tijd dat de mens de oevergebieden van de grotere rivieren reeds (ten dele) in cultuur had genomen. De geschiedenis blijft echter relatief onduidelijk: hoewel er met name langs de westzijde van de Laak duidelijk boerderijterpjes van Middeleeuwse oorsprong zijn te vinden, kan niet met zekerheid worden gesteld dat Polder West-Lakerveld als eerste werd ontgonnen. Merkwaardig is namelijk, dat in het zuiden van het dorp de (oorspronkelijke?) kavelgrenzen zich enigszins waaiervormig van de Oude Zederik oostwaarts uitstrekken tot voorbij de Laak/Lakerveld en zelfs tot over het Merwedekanaal. Tevens blijkt uit luchtfoto's dat de kavelsloten van de Polders West- en OostLakerveld ten opzichte van elkaar slechts een knik vertonen, maar overigens meestal in paren aan de Laak raken. Er is dan ook reden aan te nemen dat Lakerveld in oostelijke richting werd ontgonnen vanaf de Oude Zederik en dat de Laak daarbij van intermediaire veenstroom (en stroomrug) tot dochternederzetting werd ontwikkeld. De knik in de kavels ontstond dan waarschijnlijk als heroriëntering: de meeste kavels kwamen zo vrijwel haaks op de nieuwe ontginningsbasis te liggen. Van de oorspronkelijke basis bleef als gevolg van de vergraving van de Oude Zederik weinig of niets over.

Lakerveld was een zelfstandig ambacht tot 1814; in dat jaar werd het gebied bestuurlijk bij Lexmond ingedeeld.
De bebouwing dateert grotendeels uit de late 18e en 19e, alsmede de vroege 20e eeuw, maar ook komen boerderijen uit de 17e eeuw voor.

Omstreeks 1840 telde de Polder Lakerveld zo'n 300 inwoners, rond 1890 was dit aantal toegenomen tot 465; veruit de meesten van hen woonden langs de hoofdas.

Kort voor de opheffing van het zelfstandig ambacht Lakerveld werd de weg door het dorp beklinkerd en ging hij deel uitmaken van het hoofdwegennet van het Franse imperium. Onder Koning Willem I werd de weg opgenomen in het rijkswegennet en gedurende circa 150 jaar lag Lakerveld dan ook langs een der "Groote Verkeerswegen" in ons land.
Dit had tot gevolg dat het tracé hier en daar moest worden aangepast: enkele bochten werden rechtgetrokken, terwijl tevens de aanblik van het dorp er enigszins door werd beïnvloed. Van de hoofdzakelijk agrarische bebouwing kwam aan de oostzijde een deel dicht tegen de weg te staan; het dorp werd omstreeks 1895 'fraai' genoemd.

Lakerveld ontwikkelde zich niet tot verkeersdorp; de bevolking was georiënteerd op veeteelt, terwijl daarnaast ook de hennepverbouw lange tijd van belang was.
In onze eeuw kwam de fruitteelt op; op de dicht langs de weg gelegen gronden liggen thans vele boomgaarden.

De ontsluiting van Lakerveld was en is goed, ondanks de degradatie van de hoofdweg als gevolg van de aanleg van de A27/E37. Een aansluiting op deze weg bij Lexmond droeg bij tot functiebehoud: het is thans een locale hoofdverkeersweg.
Nieuw is de weg van Lakerveld naar de Oude Zederik - ontstaan na de Tweede Wereldoorlog.

5.2 13. Achthoven

Tussen Ameide en Lexmond ligt langs de Lekdijk het gehucht Achthoven, dat waarschijnlijk dateert uit de vroegste ontginningsperioden in dit gebied. De verkavelingsbundel convergeert als gevolg van de kromming van de Lekoeverwal ter plaatse, maar overigens past het ontginningspatroon geheel binnen het gangbare model in de Vijfheerenlanden/Alblasserwaard.
De naam van het gehucht duidt erop dat er oorspronkelijk acht hoeven lagen; dit aantal is niet gemakkelijk meer te herkennen, maar de bebouwing bleef dun: 1840 22 huizen, voornamelijk boerderijen.
Vrijwel alle bouwsels bevinden zich tot op heden toe binnendijks en ze zijn vrijwel uitsluitend ingericht voor agrarisch bedrijf. De boerderijen zijn voornamelijk van 17e- en 18e- eeuwse oorsprong, maar sedert de oorlog trad wel verdichting op, met name aan het zuidwesteind van het gehucht. Hier kwam ook enige lineaire bebouwing tot stand langs een deel van de voormalige dijk van de Hoge Boezem van de Vijfheerenlanden.

Achthoven is van oorsprong georiënteerd op akkerbouw (onder andere hennepteelt; de smalle hennepakkers zijn hier en daar nog herkenbaar) en veeteelt, terwijl tevens twee eendenkooien werd geëxploiteerd (nog bestaand). Relatief uitgestrekte griendbossen bleven tot op heden intact en genieten thans bescherming als natuurgebieden.
In de laatste decennia van de vorige eeuw kwam de fruitteelt op en werden vooral de stroomruggronden ingericht als boomgaarden; later werden ook vele hennepakkers omgezet in boomgaarden.
De buitendijkse gronden waren en zijn hoofdzakelijk in gebruik als gras- en hooilanden, maar ook boomgaarden komen voor.

Achthoven was tot in het begin van deze eeuw vrij goed ontsloten langs de Lekdijk, terwijl hiertoe ook bijdroegen de beide, waarschijnlijk ten behoeve van 18e eeuwse steenfabrieken ingestelde, voetveren, respectievelijk dat naar Jaarsveld en het Kersbergse Veer.

5.2.14. Broek

Het gehucht Broek ligt tussen Ameide en Meerkerk langs de voormalige veenstroom het Broekse Water, die uitmondde in de Lek te Ameide.
De gronden ter weerszijden werden ontgonnen vanaf de oeverwal van het Broekse Water; de boerderijen liggen ook thans nog aan beide kanten van de Broekse Dijk, de weg van Ameide naar Meerkerk.
Het kronkelig verloop van de veenstroom leidde tot het ontstaan van een enigszins van het gangbare patroon afwijkend verkavelingspatroon: in Polder Middelbroek ligt een deel van de weg (eigenlijk de ontginningsas) parallel aan de kavel, terwijl diezelfde kavels doodlopen op de voormalige gemeentegrens van Meerkerk en Lexmond, de Oskampssloot. De boerderijen staan wel op de koppen van de kavels.
De ontginning van de gronden zal hebben plaatsgevonden na die van de omringende gebieden; de namen Meerkerksbroek en Middelbroek, waarnaar Broek is genoemd, duiden hier op, terwijl ook het broekige karakter van het gebied niet tot vroege ontginning genood zal hebben.

In 1840 had Broek 293 inwoners; in 1890 was dat aantal nog nauwelijks gegroeid: 304; Broek werd dan ook pas vermeld op de kaart van 1936.
Verdichting van de bebouwing trad pas op na de oorlog. Ook de Bordenweg, die een verbinding vormt met de Zouwedijk, de Reigersdreef en de weg langs de Tiendwetering naar Goudriaan zijn van na de Tweede Wereldoorlog. De vanouds niet slecht te noemen ontsluiting van Broek werd dan ook nog aanzienlijk verbeterd.

Broek is lange tijd voornamelijk georiënteerd geweest op het veebedrijf en de griendteelt. Sedert de eeuwwisseling nam de fruitteelt toe in belang en vooral de stroomruggronden zijn dan ook nog bezet met boomgaarden. De griendbossen verdwenen vrijwel geheel.

5.2.15. Tienhoven

Iets ten noordwesten van Ameide ligt langs de landzijde van de Lekdijk het lineaire dorp Tienhoven, dat tot 1986 een zelfstandige gemeente was. Tienhoven is een van de oudste ontginningen in dit gebied; delen van het kerkje dateren uit de 12e eeuw maar de nederzetting zal nog enkele eeuwen eerder zijn gesticht.
De verkaveling ontstond door het graven van evenwijdige ontwateringssloten waardoor strookkavels ontstonden die eindigden op de huidige Tiendweg. Mogelijk maakte ook een deel van Ameide voor circa 1300 deel uit van Tienhoven: het verkavelingspatroon zet zich voort voorbij de voormalige gemeentegrens.
De oorspronkelijke tien hoeven zijn niet meer te plaatsen doch de kavels zijn nog redelijk herkenbaar. Wel zijn ze in de loop van de eeuwen onder invloed van de hennepteelt opgesplitst en in recenter tijd soms op niet-authentieke wijze weer samengevoegd.

Tot circa 1800 lag in het oosten van het dorp het Slot Herlaer, terwijl buitendijks in dezelfde omgeving de steenplaats Van Ommeren en de boerderijen(?) Hoge Erf en Bouwhuis werden gevonden.
In 1840 had het dorp 240 inwoners in 35 huizen (voornamelijk boerderijen), in 1890: 320 en in 1965: 462.

Hoofdmiddel van bestaan is al eeuwenlang het agrarisch bedrijf. Vanouds domineerde op de oeverwalgronden de akkerbouw (met onder andere hennepteelt), dieper landinwaarts de veeteelt. In de tweede helft van de vorige eeuw nam de fruitteelt toe ten koste van de hennepteelt en al rond de eeuwwisseling was er sprake van een opvallende concentratie van fruitbomen onder Tienhoven. De akkerbouw werd toen voornamelijk bedreven in de Hooge Waard en op 't Hooge Land Achter Tienhoven. Thans overheersen fruitteelt en veebedrijf de plaatselijke economie; een lint van stamfruitkwekerijen strekt zich thans uit van Arkeide tot Nieuwpoort.

Het gevolg van een en ander was, dat enige bebouwingsverdichting optrad en dat Tienhoven beter werd ontsloten: na de oorlog kwamen twee verbindingswegen tot stand tussen de Lekdijk en de Tiendweg. De nog in de vorige eeuw aanwezige resten van de tuinen van het Slot Herlaer werden omgezet in agrarische grond en ten dele bebouwd.
De buitendijkse Koekoeksche Waard werd voornamelijk voor grasland en boomgaarden ingericht, maar hier en daar worden ook poeltjes en rietlanden aangetroffen.

5.2.16. Achterdijk

Het gehucht Achterdijk ligt in het uiterste zuiden van de gemeente, ten westen van Leerdam.
De Achterdijk is van oorsprong een kade, die in de Middeleeuwen werd opgeworpen om water uit de nog onontgonnen broekvenen (van Leerbroek en Nieuwland) te verhinderen naar de polders onder Kedichem en Oosterwijk te stromen. De Achterdijk vormde dan ook het einde van een bundel divergerende strookkavels aangelegd vanaf de Lingeoever; dit verklaart ook het gekromde verloop van de dijk. De Achterdijk was grens tussen de voormalige gemeenten Nieuwland en Kedichem.

Daar de klei-op-veengebieden langs de Achterdijk respectievelijk vanuit Kedichem, Oosterwijk en Leerbroek werden ontgonnen, duurde het vrij lang eer de Achterdijk werd bebouwd. Op de kaart van 1873 komen enkele boerenbedrijven voor en in 1895 wordt Achterdijk een buurt genoemd.
Met de aanleg van de spoorweg tussen Leerdam en Gorinchem door de Oosterwijkse Polder (1885) werd Achterdijk van de oorspronkelijke basis afgesneden, wat mogelijk tot enige verdichting van de bebouwing aanleiding gaf. In ieder geval lagen de bedrijven langs beide zijden van de - door sloten geflankeerde - kade.
Toch ontwikkelde het gehucht, tot 1986 op de grens van twee gemeenten gelegen, zich slechts langzaam en zelfs heden is de bebouwing nog spaarzaam.

De ontsluiting was tot in de laatste decennia van de vorige eeuw matig: de weg over de dijk werd pas rond 1880 verhard, waarschijnlijk in samenhang met de parallelweg langs het spoor. De geïsoleerde ligging, gesymboliseerd door de grens van de beide oorspronkelijke samenstellende gemeenten, werd verbeterd met de gemeentelijke herindeling

van 1986: niet langer twee, doch slechts een gemeentebestuur had zeggenschap over dit "buitengebied".

Achterdijk - en voor het ontstaan van het gehucht de belendende polders - was tot rond 1900 vooral georiënteerd op de veeteelt; hiernaast kwamen ook vrij veel griendbossen voor. In de eerste decennia van onze eeuw werd akkerbouw belangrijker ten koste van de griendteelt, maar uiteindelijk ging het veebedrijf de economie overheersen.

GERAADPLEEGDE LITERATUUR

Algemeen/provinciaal:

- Aa, A.J. van der (1839-1851)
  Aardrijkskundig woordenboek der Nederlanden, 13 delen + suppl. Gorinchem.

- Atlas van historische vestingwerken in Nederland (1970)
  Deel IV, de provincieën Zuidholland en Zeeland. Eerste aflevering: Zuidholland. Z.p..

- Beekman, A.A. (1948)
  De wateren van Nederland. Aardrijkskundig en geschiedkundig beschreven 's-Gravenhage.

- Een beeld van het zuid-hollandse landschap (1981-1988)
  Een landschapsonderzoek in opdracht van de provincie Zuid-Holland. 6 delen. Z.p.

- Beschrijving van de provincie Zuid-Holland behorende bij de waterstaatskaart (1967). 's-Gravenhage.

- Bevolking der gemeenten van Nederland op 1 januari .... C.B.S.. 's-Gravenhage, 1950-heden.

- De bodem van Nederland (1965)
  Toelichting bij de Bodemkaart van Nederland, schaal 1:200.000. Samengesteld door de Stichting voor Bodemkartering. Wageningen.

- Buisman, J. (red.) (1978)
  Zuid-Holland vanuit de lucht. Baarn.

- Craandijk, J. (1888)
  Wandelingen door Nederland. Met platen naar de lithografiën van P.A. Schipperus en wandelkaartjes. Haarlem.

- Dijksterhuis, R. (1984)
  Spoorwegtracering en stedebouw in Nederland; Historische analyse van een wisselwerking. De eerste eeuw: 1840-1940. Proefschrift, TH Delft.

- Don, P. (red.) (1985)
  Kunstreisboek Zuid-Holland. 8e dr., Weesp.

- Drinkwatervoorziening in Nederland 1913-1938 (1938)
  Gedenkboek ter gelegenheid van het 25-jarig bestaan van de Centrale Commissie voor Drinkwatervoorziening en van het rijksbureau voor Drinkwatervoorziening. Den Haag.

- Fruin, R. (red.) (1866)
Informatie up den staet faculteyt ende gelegenheyt van de steden ende dorpen van Hollant ende Vrieslant om daernae te reguleren de nyeuwe schiltaele gedaan in den jaere MDXIV. Leiden.

- Fruin, R. (red.) (1976)
Enqueste ende informatie upt stuck van der reductie ende reformatie van den schiltaelen, voertijts getaxeert ende gestelt geweest over de landen van Hollant ende Vrieslant gedaan in den jaere MCCCCXCIIII. Leiden.

- Gedenkboek Twee eeuwen Waterstaatswerken (z.j.). Z.p..

- Honderd jaar Provinciale Waterstaat in Zuid-Holland (1976)
Enige opstellen over de geschiedenis. 's-Gravenhage.

- Kley, J. van der (red.) (1967)
Vaarwegen in Nederland. Een beschrijving van de Nederlandse binnenvaartwegen. Assen/Amsterdam/Rotterdam/Brussel.

- Kroon, A.W. (1862)
Tegenwoordige staat van Zuid-Holland. Beschrijving en afbeelding der steden, dorpen, heerlijkheden en verdere wetenswaardige plaatsen in die provincie. Amsterdam.

- Lijst van Nederlandse gemeenten sinds 1830, waarvan de grens is gewijzigd, waarvan de naam is veranderd, die zijn opgeheven, nieuw gevormd of ingepolderd (1968). Z.p..

- De molens van Zuid-Holland (1980). Den Haag.

- Mulder, G.J.A. (red.) (1949-1959)
Handboek der geografie van Nederland. 6 delen. Zwolle.

- De ontwikkeling onzer electriciteitsvoorziening 1880-1938 (1948).
Uitgegeven naar aanleiding van het 25-jarig bestaan der Vereeniging van directeuren van electriciteitsbedrijven in Nederland. 2 delen. Arnhem.

- Postma, C. (red.) (1963)
Holland in vroeger tijd; 18e-eeuwse beschrijvingen van steden en dorpen in Noord- en Zuid-Holland. 5 delen. 's-Gravenhage.

- Register van beschermde monumenten (1989). Zeist.

- Statistisch overzicht der Waterleidingen in Nederland over de jaren 1946 en 1947 (1950). Leeuwarden.

- Steegh, A. (1985)
Monumenten Atlas van Nederland. 1100 Historische Nederzettingen in Kaart. 2e dr., Zutphen.

- Teixeira de Mattos, L.F. (1906-1961)
De waterkeeringen, waterschappen en polders van Zuid-Holland. 16 delen, 's-Gravenhage.

- Tuinbouwatlas van Nederland [± 1941]
Samengesteld door den Tuinbouw-voorlichtingsdienst van het Departement van Landbouw en Visscherij.

- Vermooten, M. en Smit, T. (1989)
Spoortocht langs oude en nieuwe N.S.-stations: Noord- en Zuid-Holland en Flevoland. Hapert.

- Vervloet, J.A.J. en Steegh, A.W.A.Th. (1989)
Bibliografie van de historische geografie. Wageningen.

- Verzameling van gegevens betreffende de electriciteitsvoorziening in de provincie Zuid-Holland (1915). 's-Gravenhage.

- Wallenburg, C. van (1966)
De bodem van Zuid-Holland. Toelichting bij blad 6 van de Bodemkaart van Nederland, schaal 1:200 000. Wageningen.

- Witkamp, P.H. (1877)
Aardrijkskundig woordenboek van Nederland. Tiel.

- Witkamp, P.H. en Sipman, M.A. (1895)
Aardrijkskundig woordenboek van Nederland. Nieuwe uitgaaf. Arnhem/Nijmegen.

Regionaal/locaal:

- Ameide. Gemeente Zederik. Toelichting bij het besluit tot aanwijzing van Ameide als beschermd stadsgezicht. Z.p. [Zeist], 1987.

- Een beeld van het zuidhollandse landschap. Een landschapsonderzoek in opdracht van de provincie Zuid-Holland. Deel 4, de Alblasserwaard en de Vijfheerenlanden, z.p., 1986.

- Boer, Th.A. de en L.J. Pons
Bodem en grasland in de Vijfheerenlanden. Wageningen, 1960.

- Feis, B.R. en J. Meijer
De stille pracht van het Merwedekanaal, De Vijfheerenlanden; in: P. Nijhoff e.a. Op zoek naar ons Industrieel Verleden, gids langs monumenten van bedrijf en techniek, deel 2, blz. 170-184.
Haarlem, 1987.

- Groningen, C.L. van, e.a.
De Vijfheerenlanden met Asperen, Heukelum en Spijk. 's-Gravenhage/Zeist, 1989.

- Kerkwijk, P.A.
Alblasserwaard en Vijfheerenlanden. Een stukje historisch - en groen Holland tussen Lek en Merwede. Ameide, z.j.

- Onderzoek Groote Verkeerswegen, 1e gedeelte. Het land tusschen de stroomen (Krimpenerwaard, Alblasserwaard en Vijfheerenlanden). Z.p., 1914.

- Onze streekhistorie. Bijdragen over de historie van de Alblasserwaard en de Vijfheerenlanden, delen 1 t/m 4.

- Rapport voor de ruilverkaveling Alblasserwaard. Utrecht, 1964.

- De Vijfheerenlanden. Een onderzoek naar de landbouwkundige en sociaal-economische toestand. Utrecht, z.j.

- Waarden van Zuid-Holland. Rotterdam, z.j. [1974].

VOORNAAMSTE GEBRUIKTE KAARTEN

- Topografische en Militaire Kaart; 1:50.000; 1858.

- Kuyper, J.
  Gemeente-atlas van de provincie Zuid-Holland, 1860.

- Chromotopografische Kaart; 1:25.000; 1872-1874, 1912-1918, 1936/46.

- Topografische kaart; 1:50.000; no. 38 Ost; 1943 (Truppenkarte).

- Topografische kaart; 1:50.000; no. 38 O; 1982.

- De Alblasser Waard en Vijf Heerenlanden, te samen groot 33110 Mergen.
  A. de Vries, Dordrecht, 1767.

- Foto-atlas Zuid-Holland. Den Ilp/Emmen, 1990.

Figuur 1

Gemeentegrenzen en regio-indeling M.I.P. Zuid-Holland

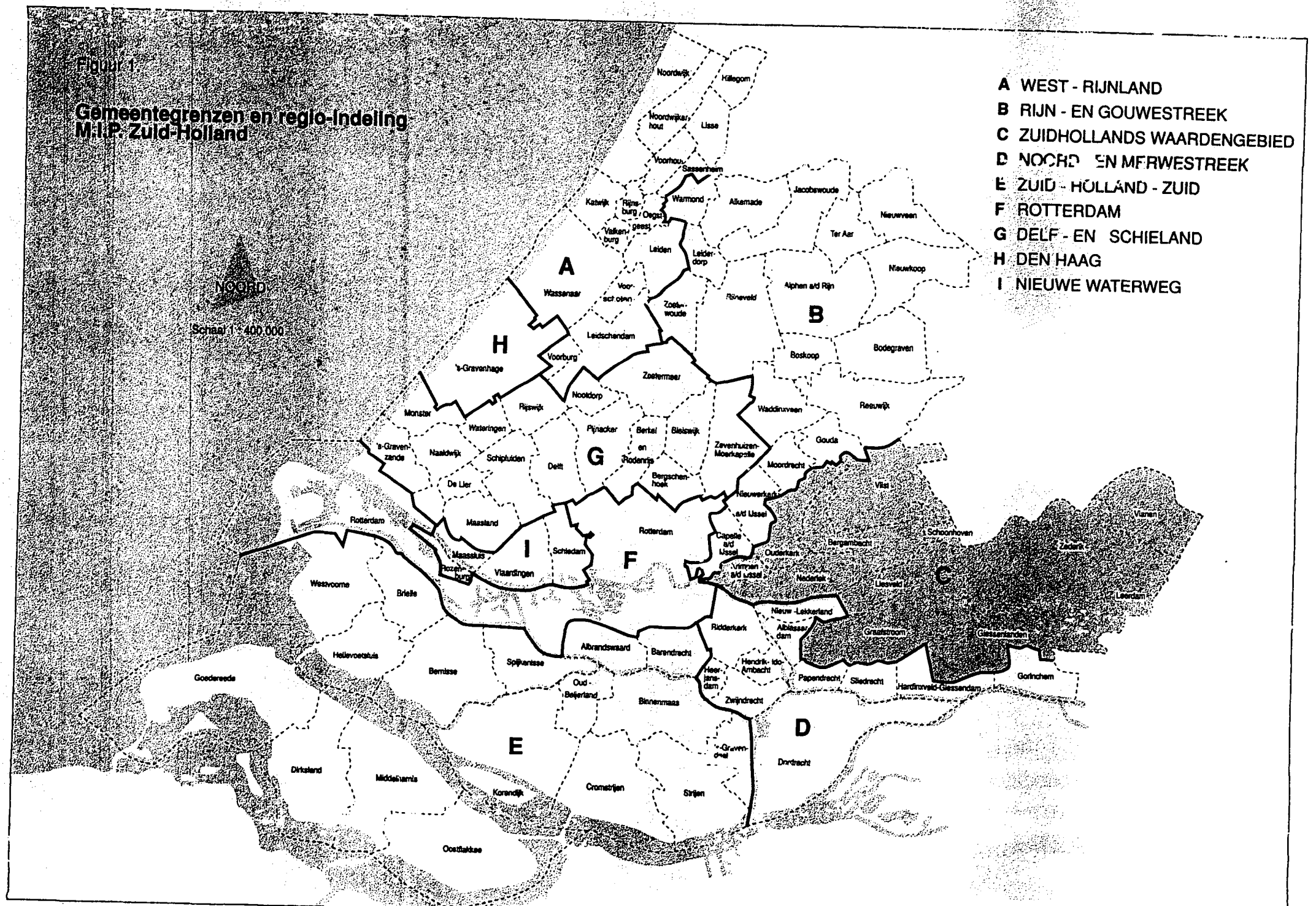

Figuur 1. a.

Gemeente Zederik

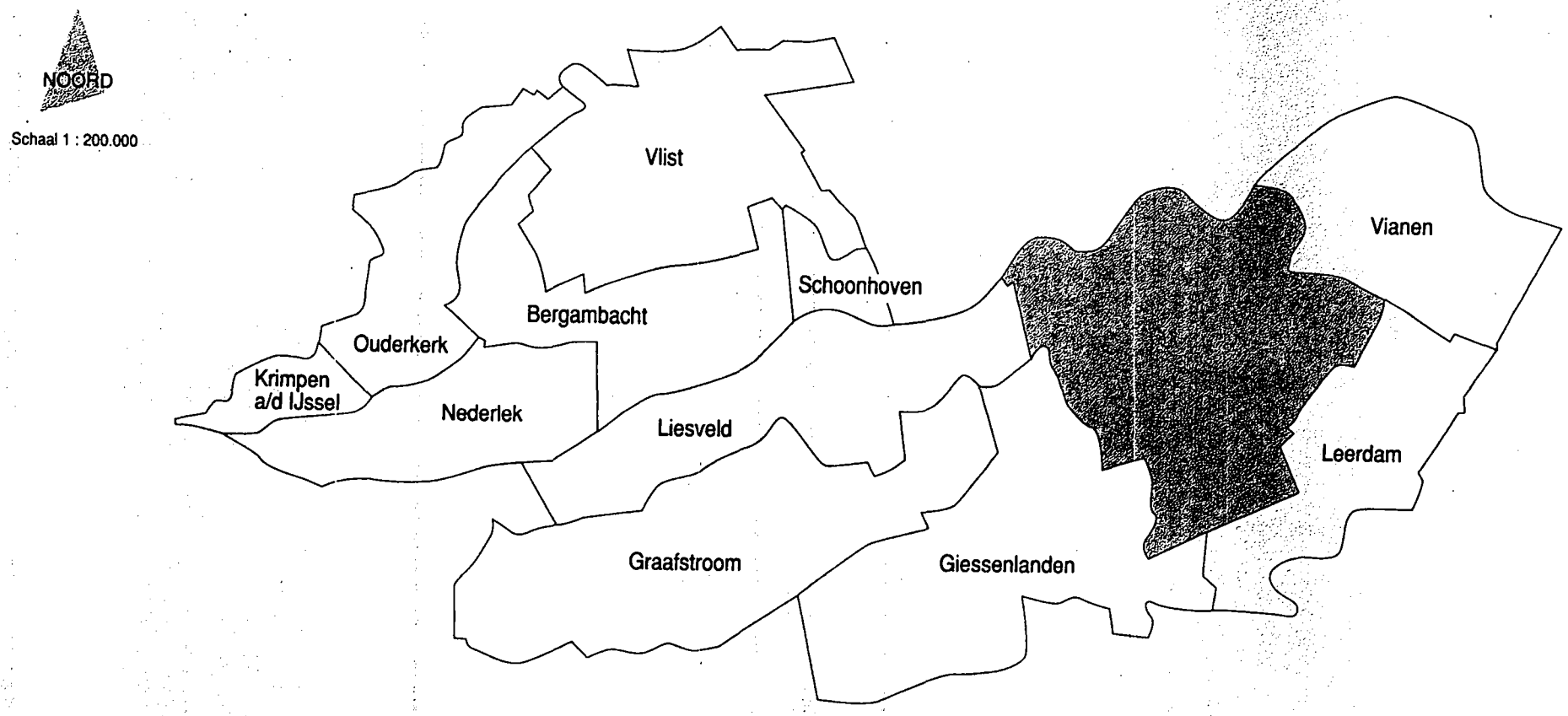

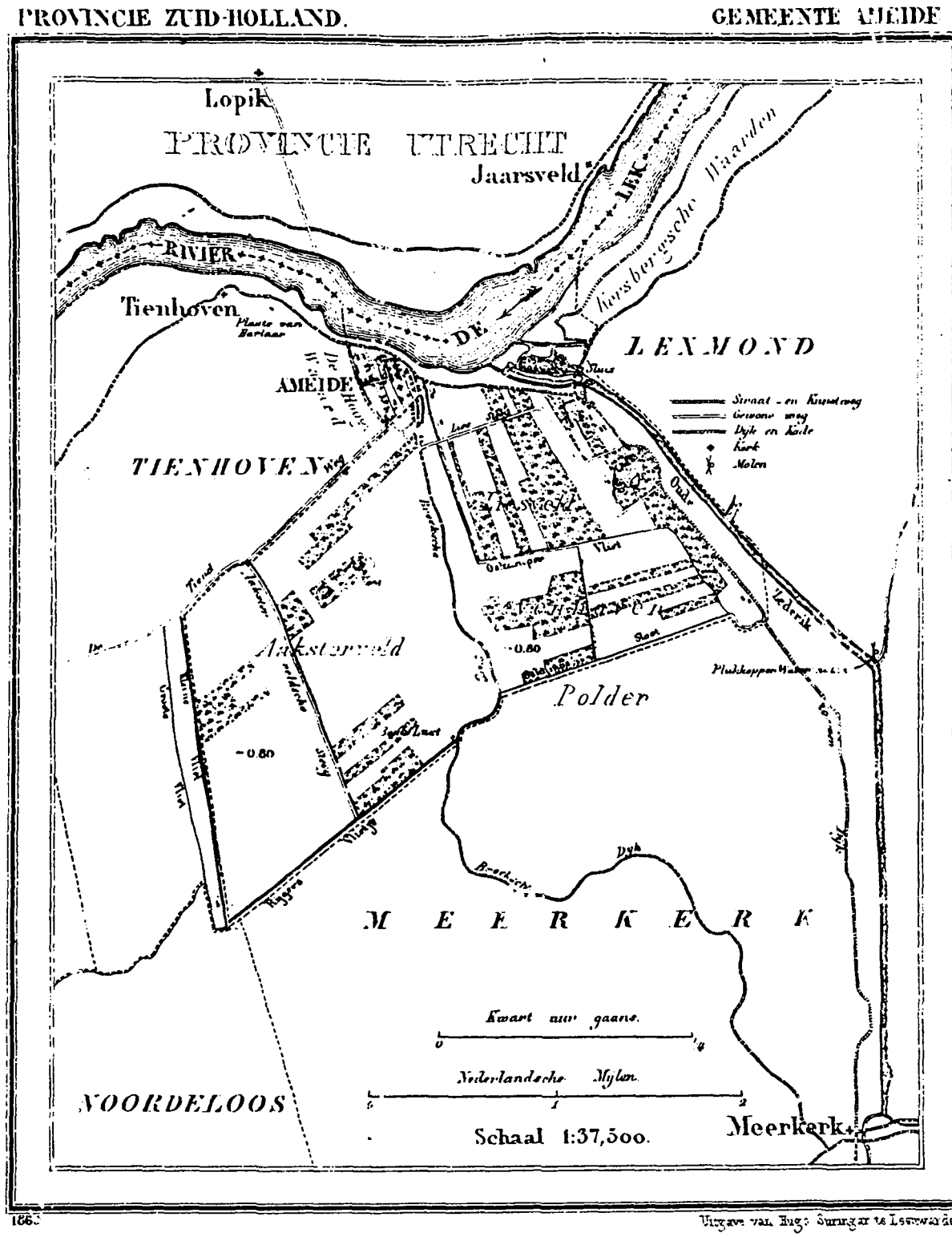

Figuur 2a. Ameide anno 1869. Uit de gemeente-atlas van J. Kuyper (1869).

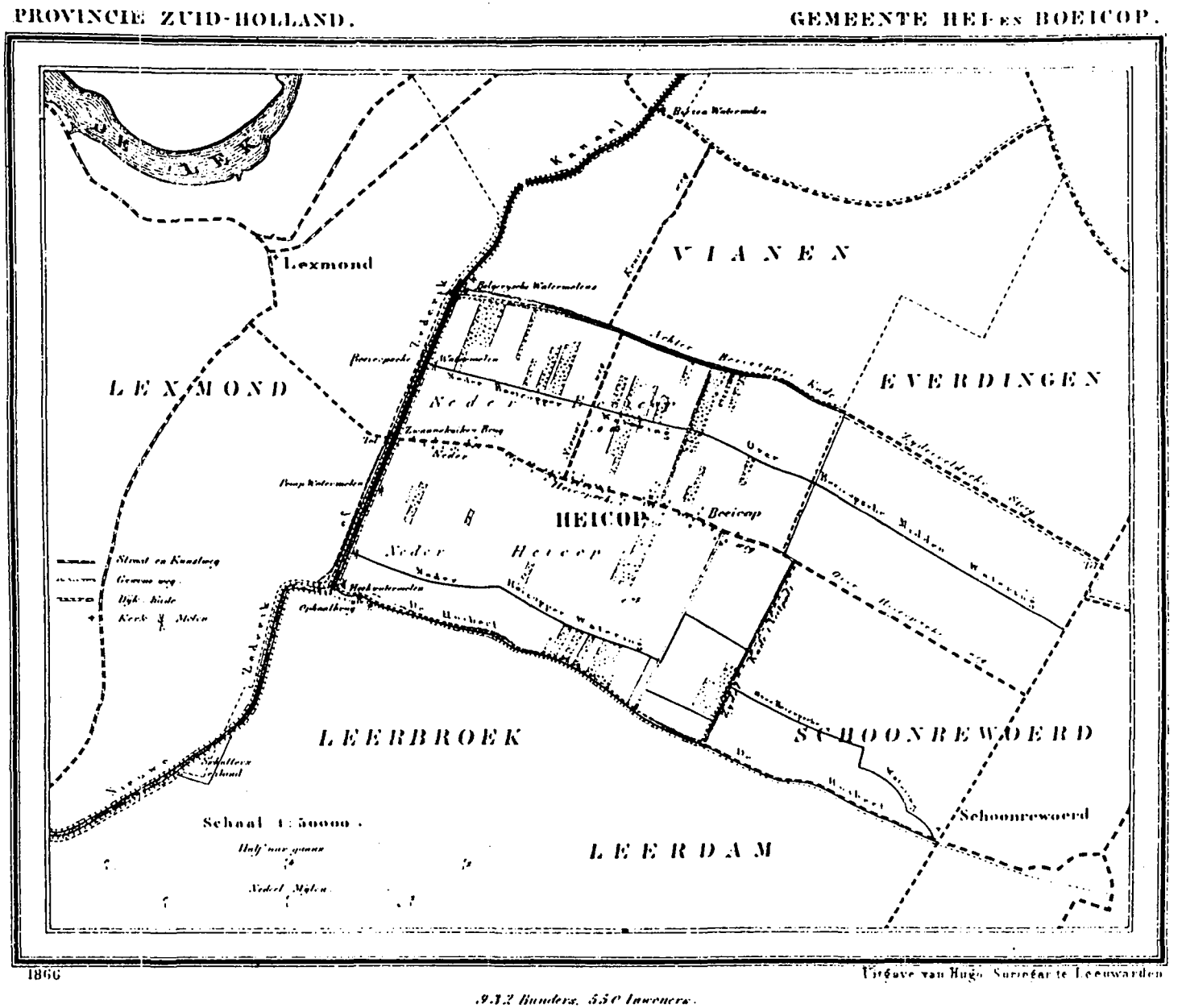

Figuur 2b. Hei- en Boeicop anno 1866. Uit de gemeente-atlas van J. Kuyper (1869).

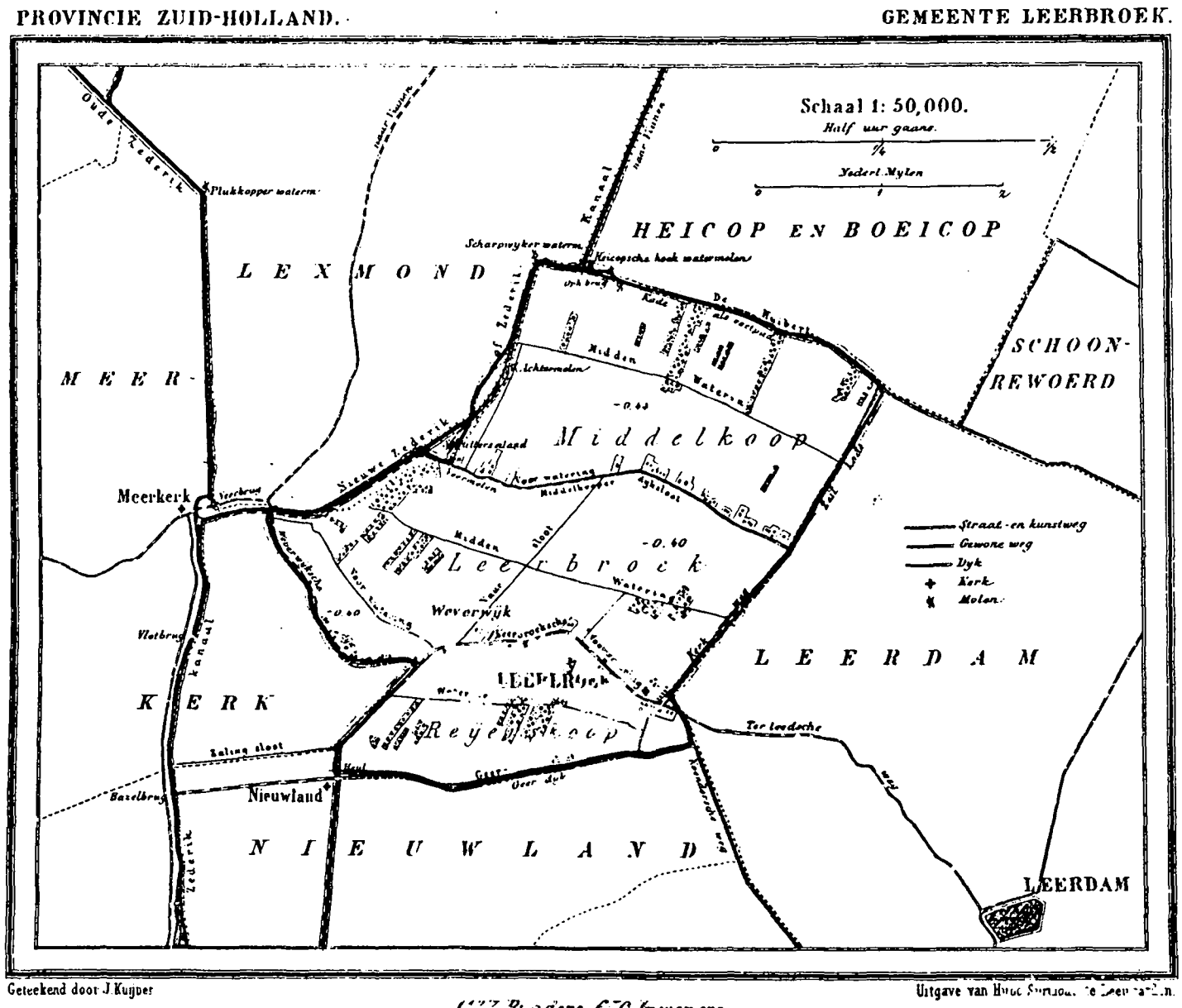

Figuur 2: Leerbroek anno 1869. Uit de gemeente-atlas van J. Kuyper (1869).

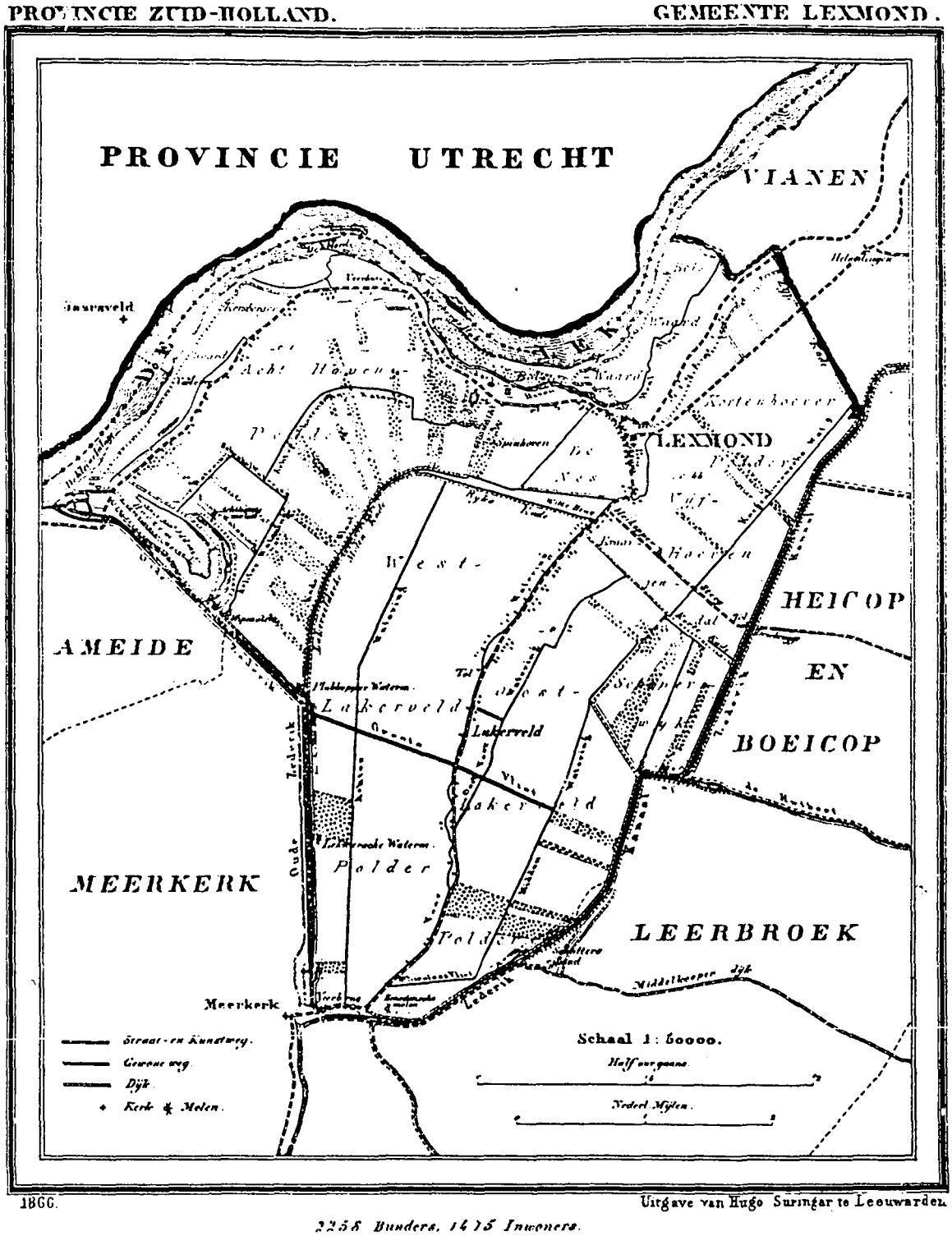

Figuur 2d. Lexmond anno 1866. Uit de gemeente-atlas van J. Kuyper (1869).

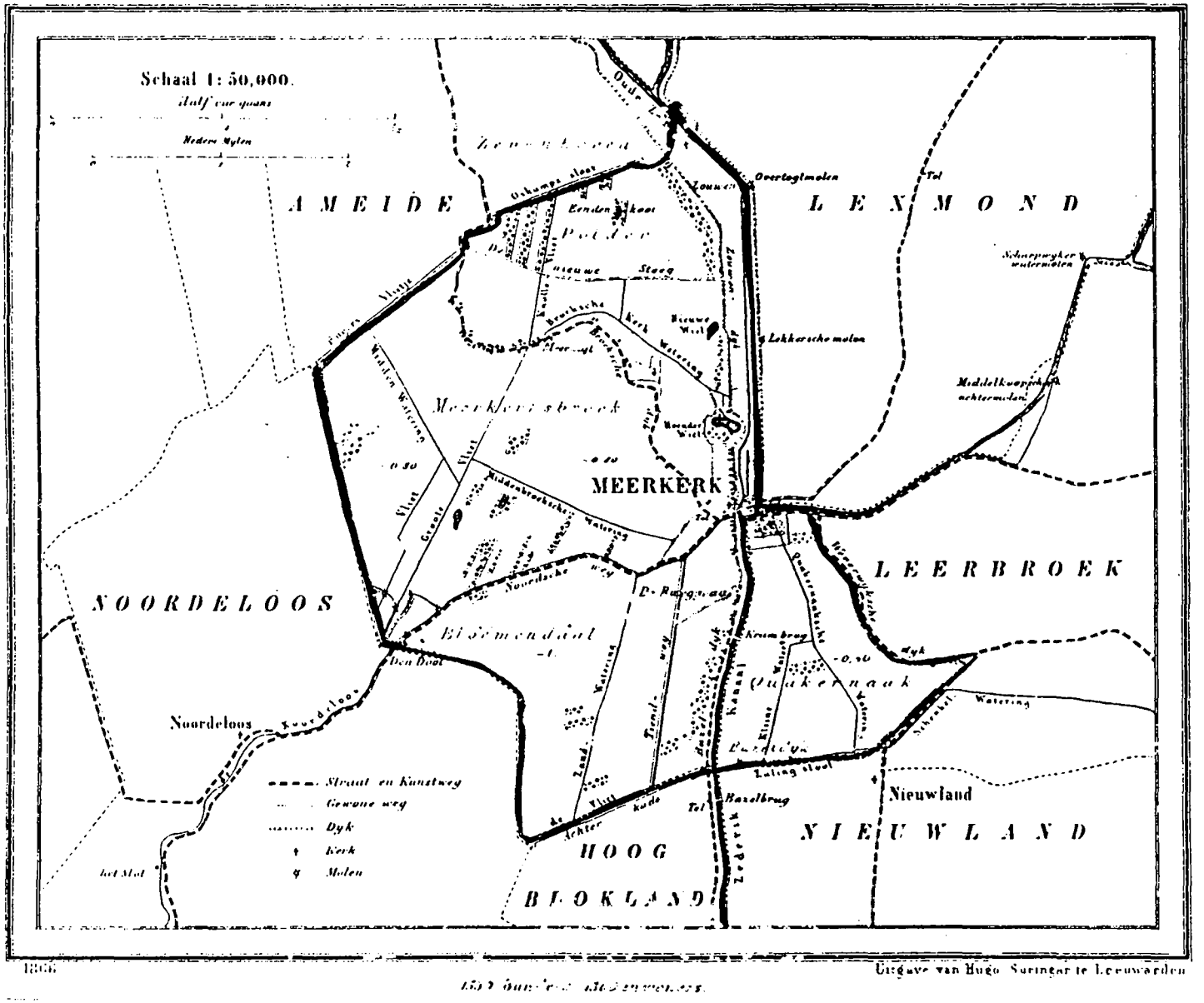

Figuur 2e. Meerkerk anno 1866. Uit de gemeente-atlas van J. Kuyper (1859).

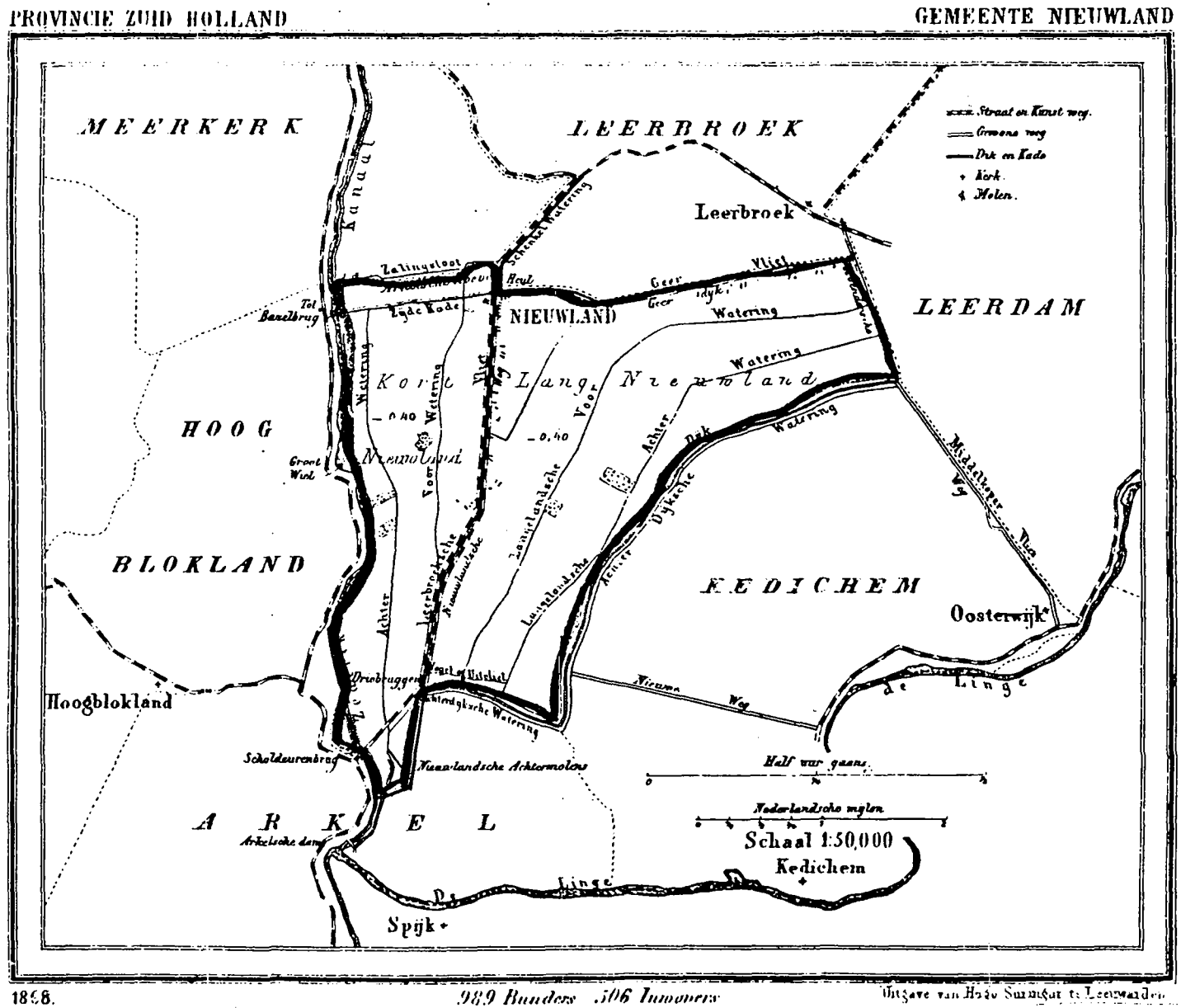

Figuur 2f. Nieuwland anno 1868. Uit de gemeente-atlas van J. Kuyper (1869).

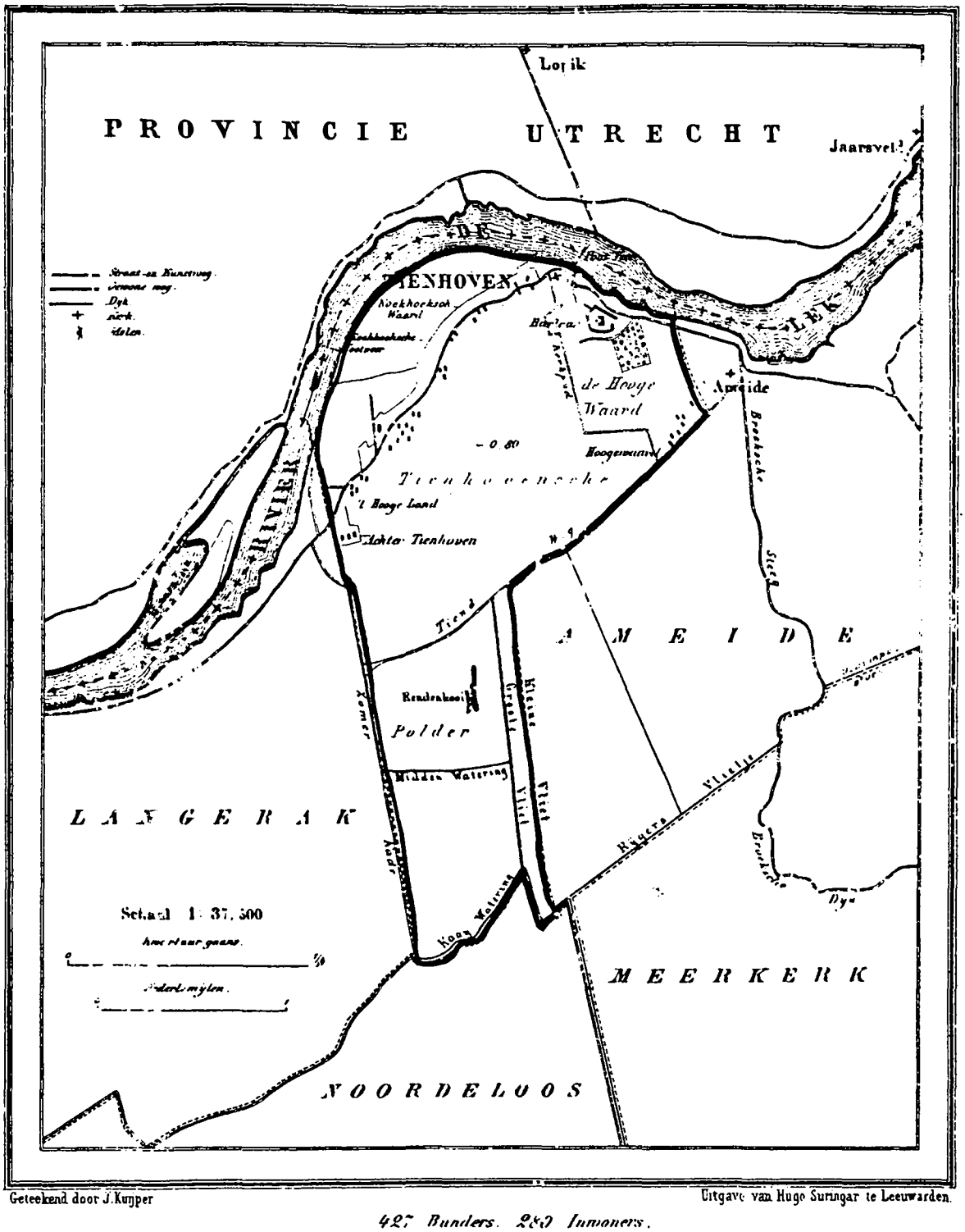

Figuur 2g. Tienhoven anno 1869. Uit de gemeente-atlas van J. Kuyper (1869).

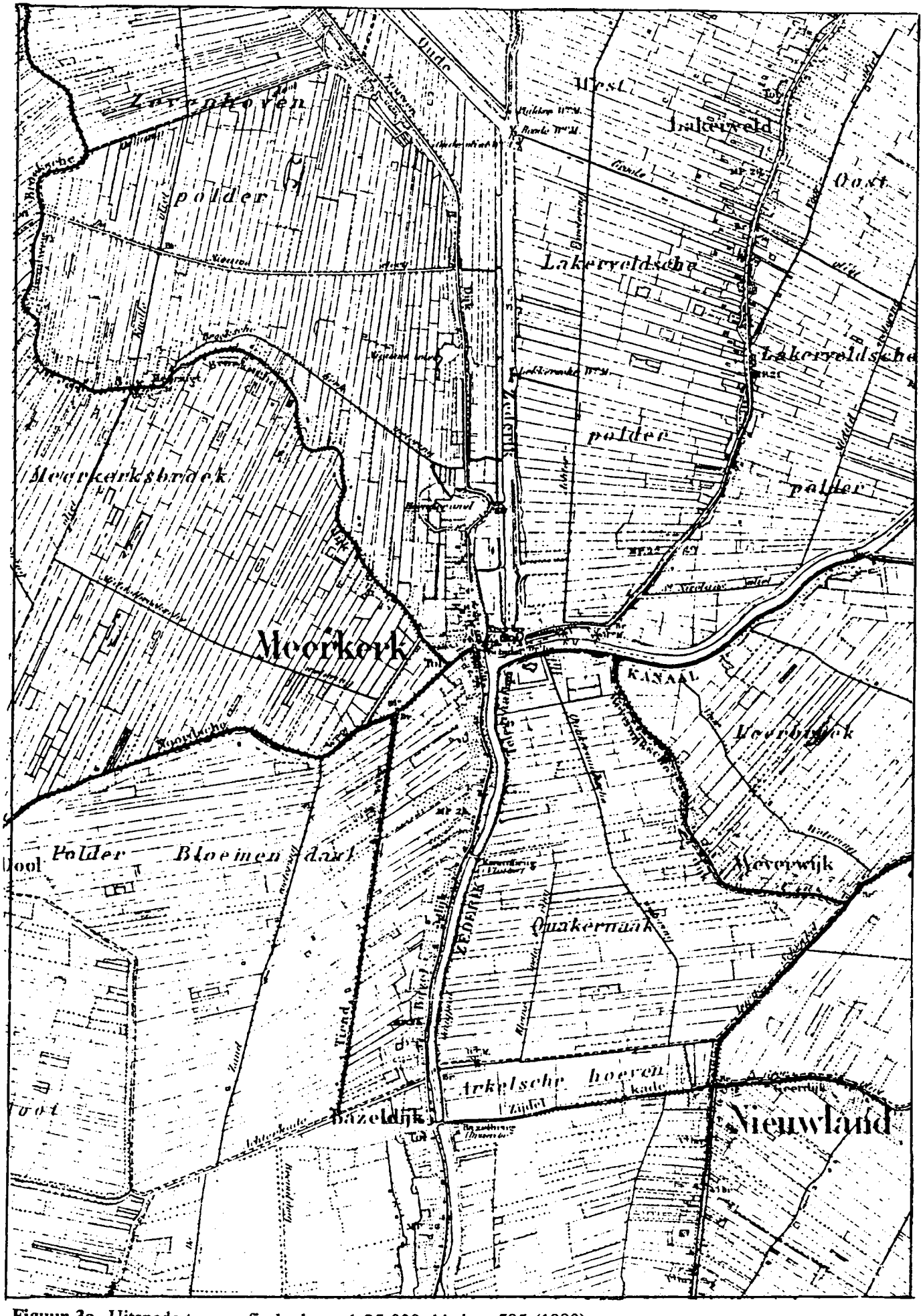

Figuur 3a. Uitsnede topografische kaart 1:25.000, bladnr. 505 (1880).

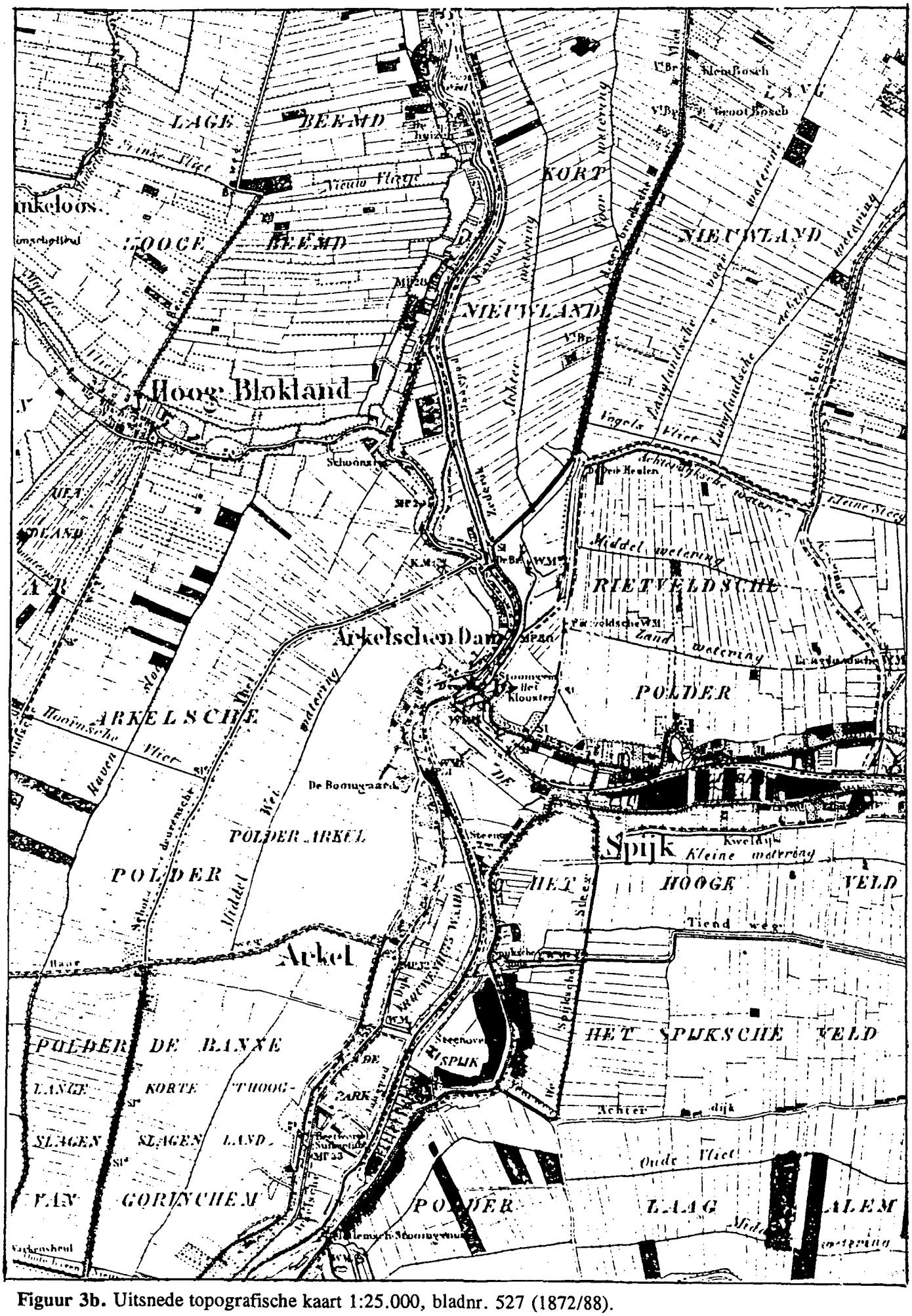

Figuur 3b. Uitsnede topografische kaart 1:25.000, bladnr. 527 (1872/88).

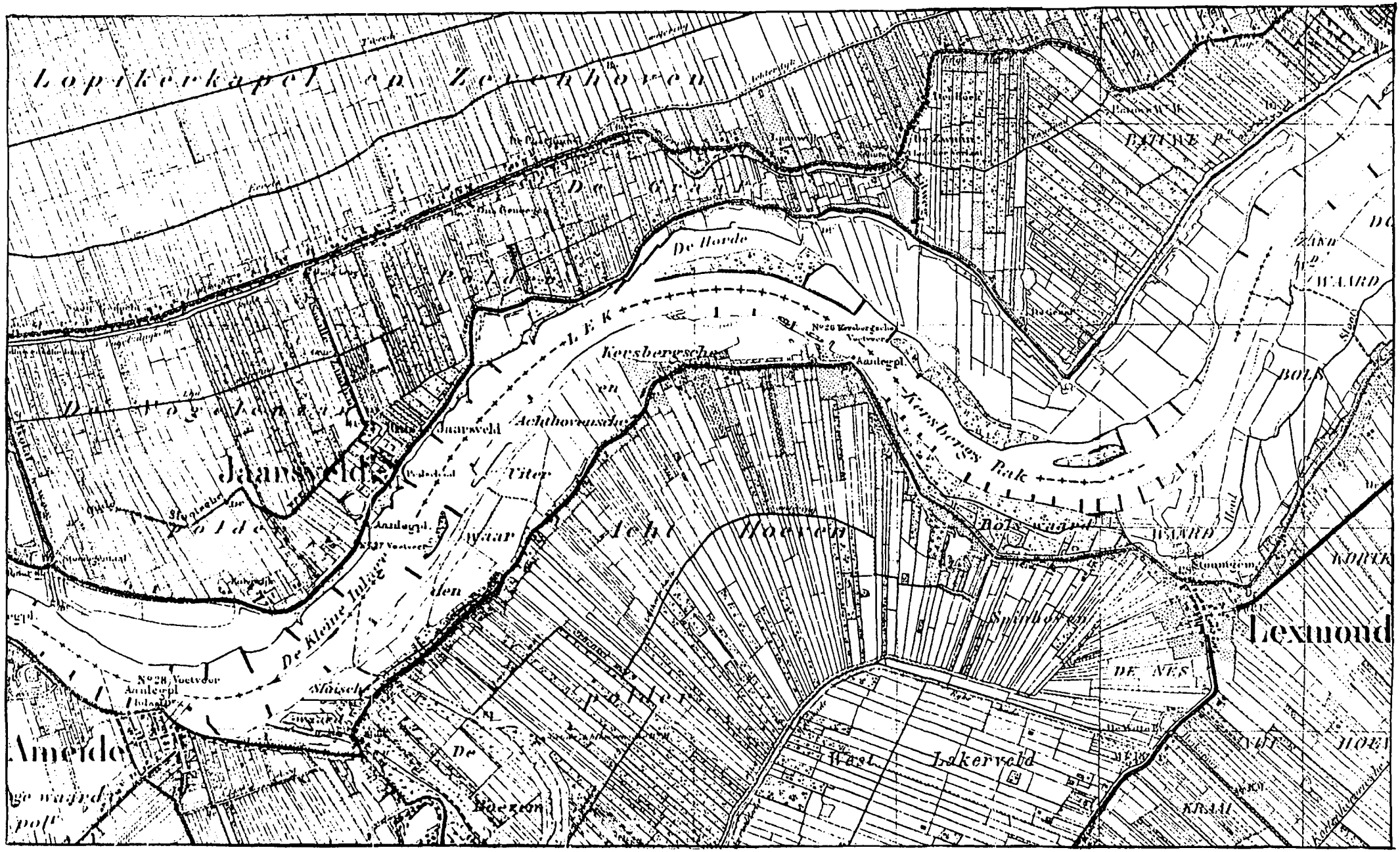

Figuur 3c. Uitsnede topografische kaart 1:25.000, bladnrs. 484 en 485 (1872/73, 1888, 1893, 1911).

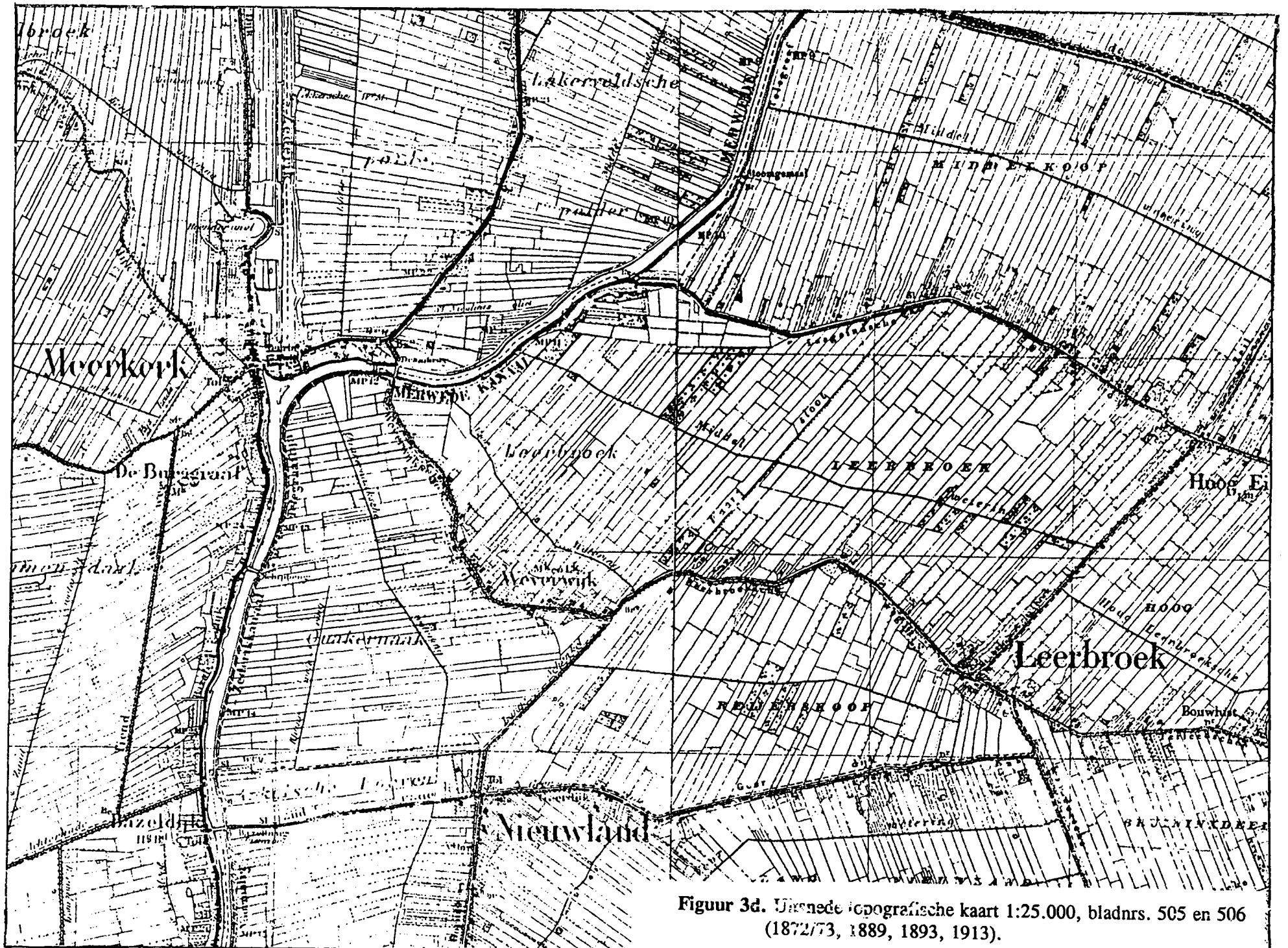

Figuur 3d. Uitgesneden topografische kaart 1:25.000, bladnrs. 505 en 506 (1872/73, 1889, 1893, 1913).

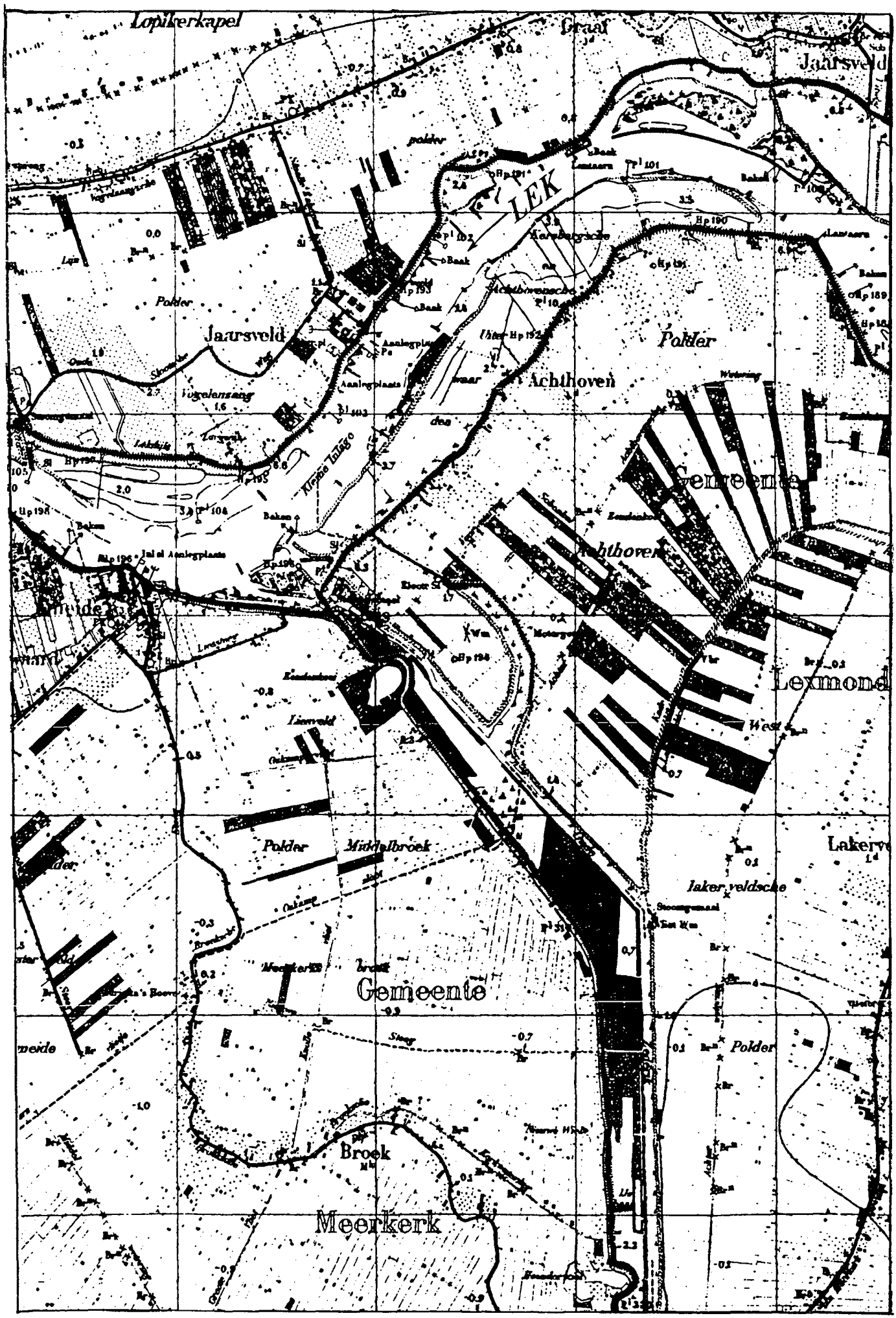

Figuur 4a. Uitsnede topografische kaart 1:25.000, bladnr. 38E (1936).

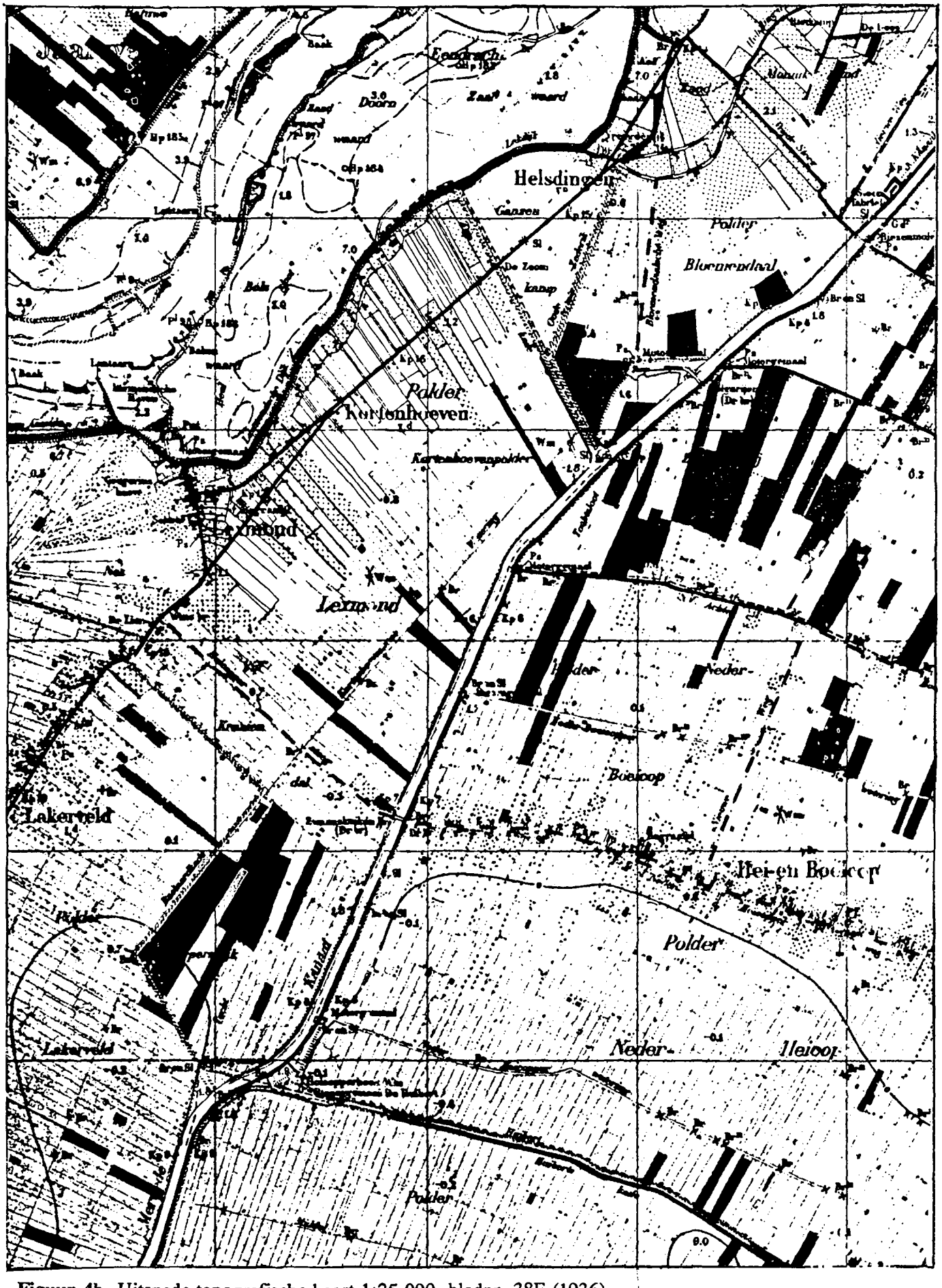

Figuur 4b. Uitsnede topografische kaart 1:25.000, bladnr. 38F (1936).

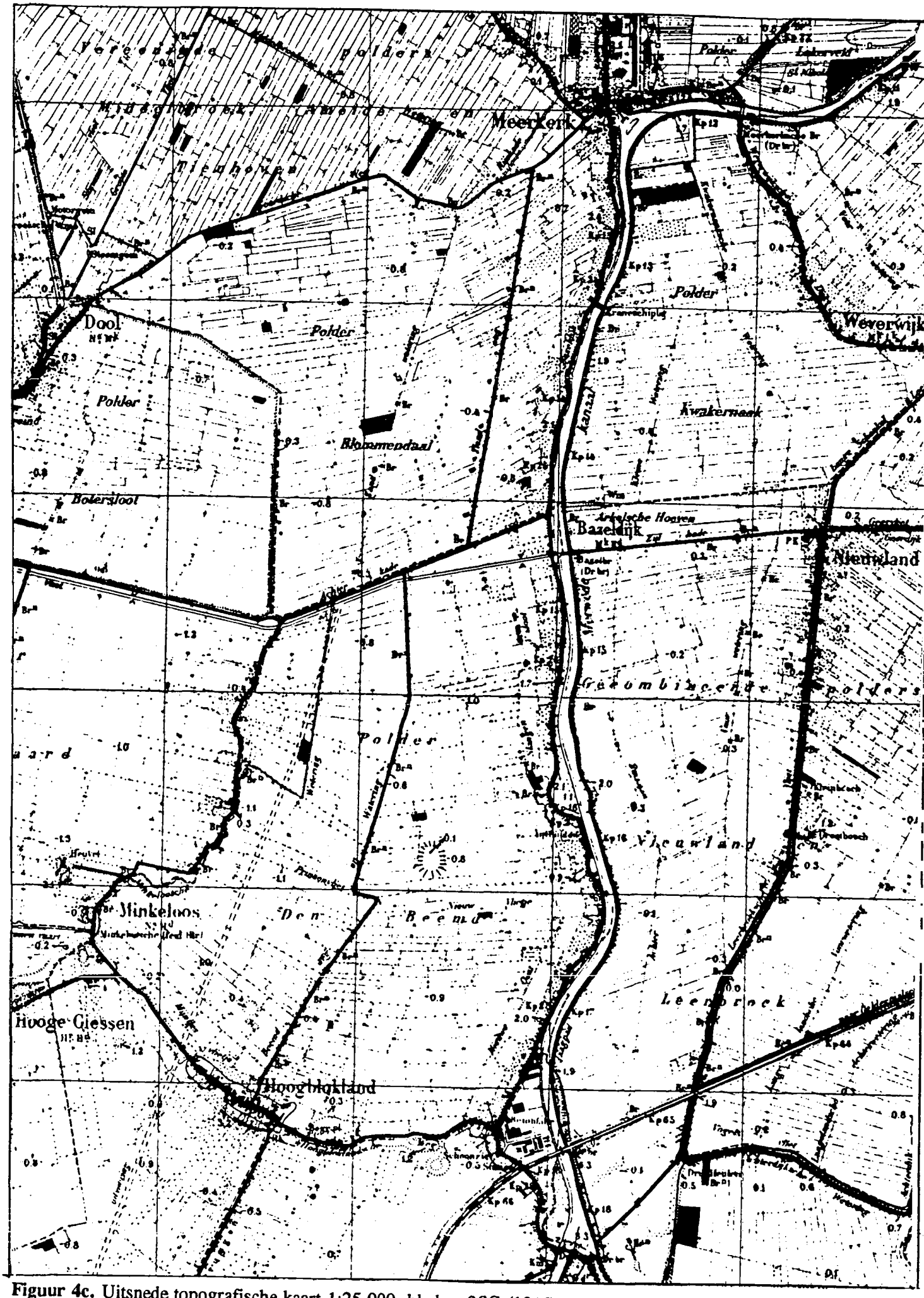

Figuur 4c. Uitsnede topografische kaart 1:25.000, bladnr. 38G (1946).

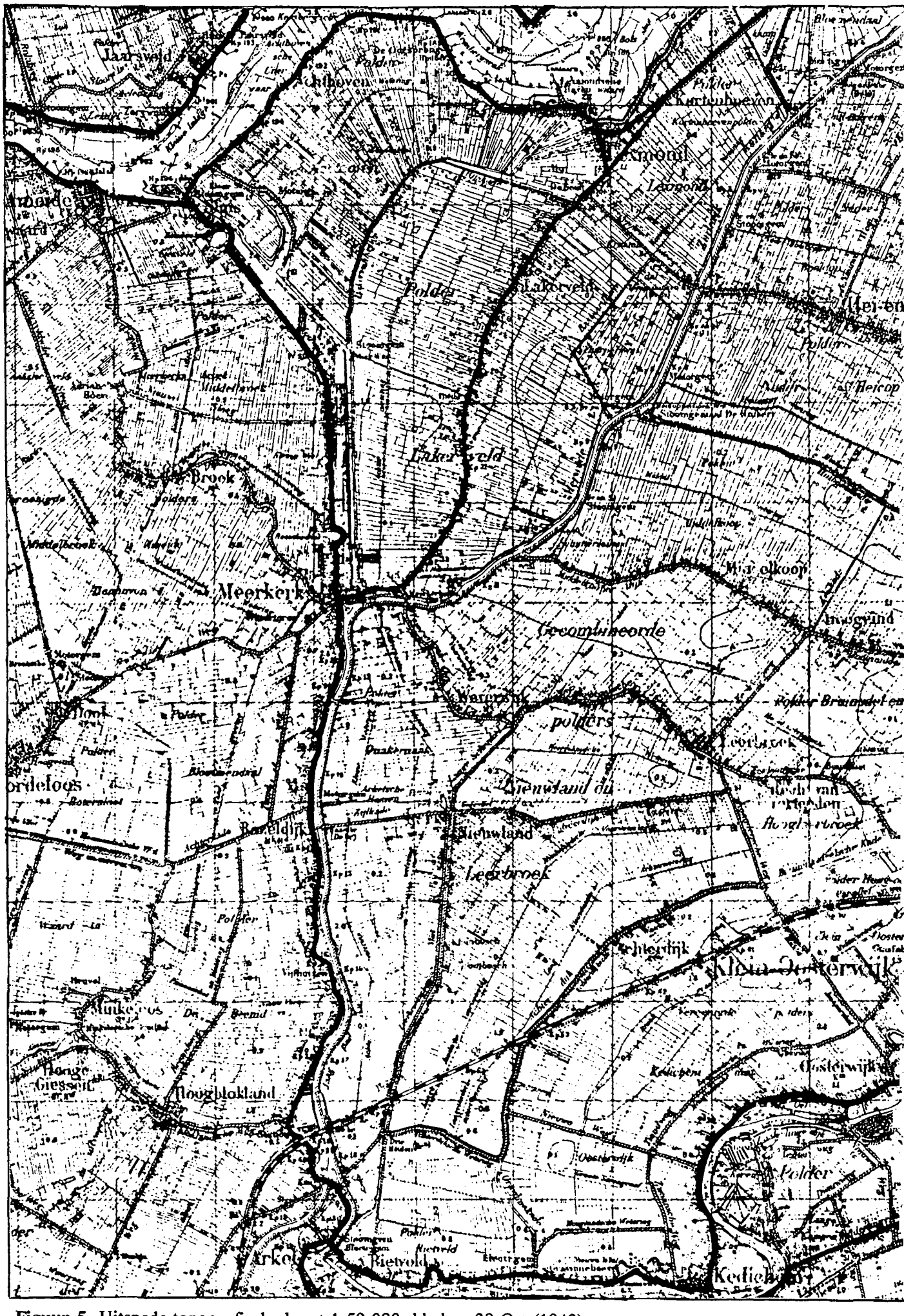

Figuur 5. Uitsnede topografische kaart 1:50.000, bladnr. 38 Ost (1943).

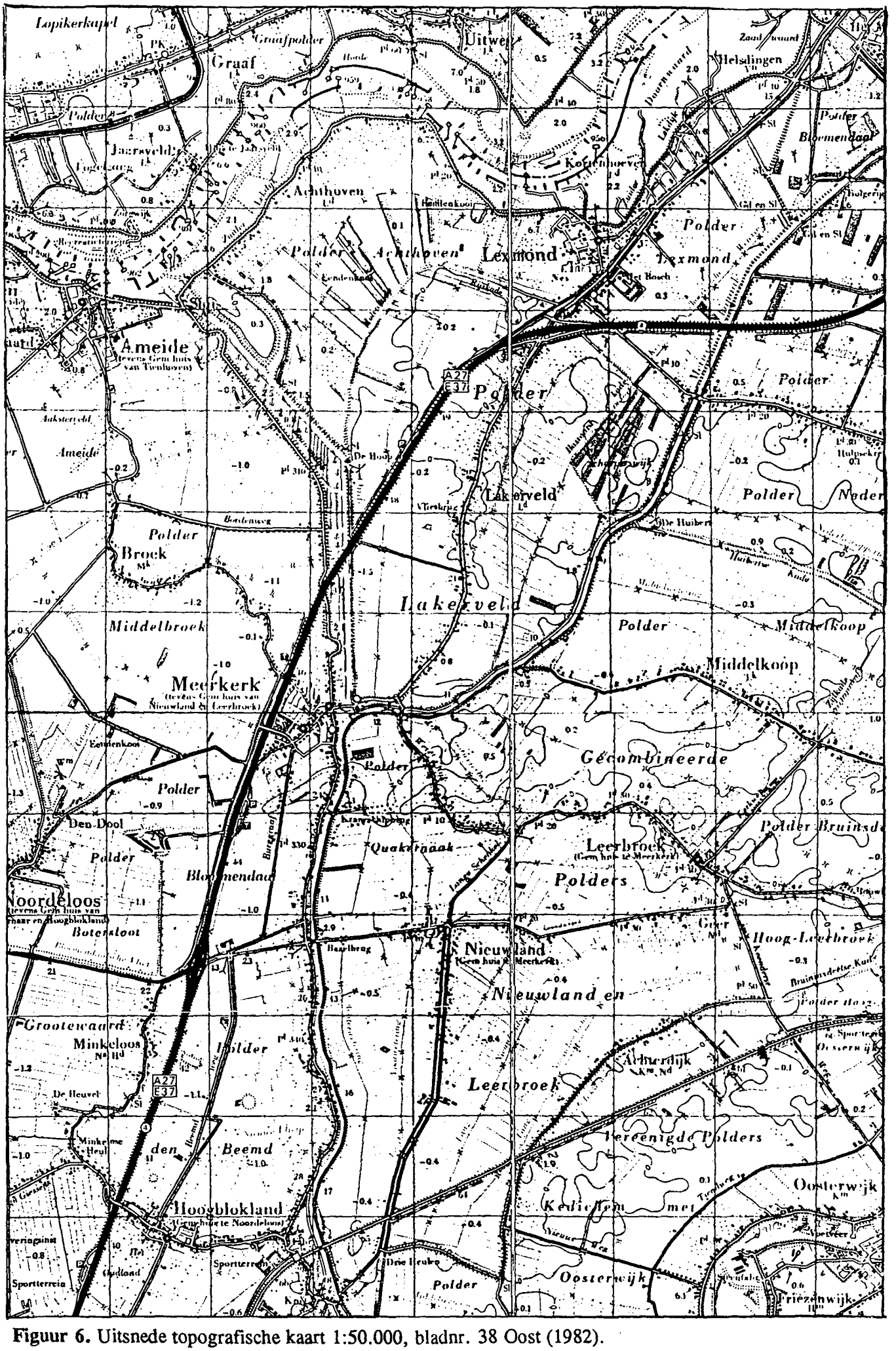

Figuur 6. Uitsnede topografische kaart 1:50.000, bladnr. 38 Oost (1982).

LEGENDA BIJ DE KAART VAN DE FUNCTIONEEL-RUIMTELIJKE ONTWIKKELING IN HOOFDLIJNEN

Bestaande kern ± 1850

Omvang kern ± 1945

Terrein gedomineerd door Nijverheid, Handel en Industrie: ±1850 ±1945

Richting van Algemeen-ruimtelijke ontwikkeling

Lineaire ontwikkeling

1900 Weg, eventueel met jaar van opening

1900-1930 Spoorweg met openings- en sluitingsjaar

1900-1930 Lokaalspoorweg of tramweg met openings- en sluitingsjaar

S Spoor-tramwegstation

Spoor-/tramwegstation opgeheven

1900 Waterloop, eventueel met jaar van opening

Provincie Zuid-Holland kartografie DWM/DRG 90.102/14

Figuur 7. Functioneel-ruimtelijke ontwikkeling van Ameide in hoofdlijnen, periode 1850-1945 (voor verklaring zie legenda).

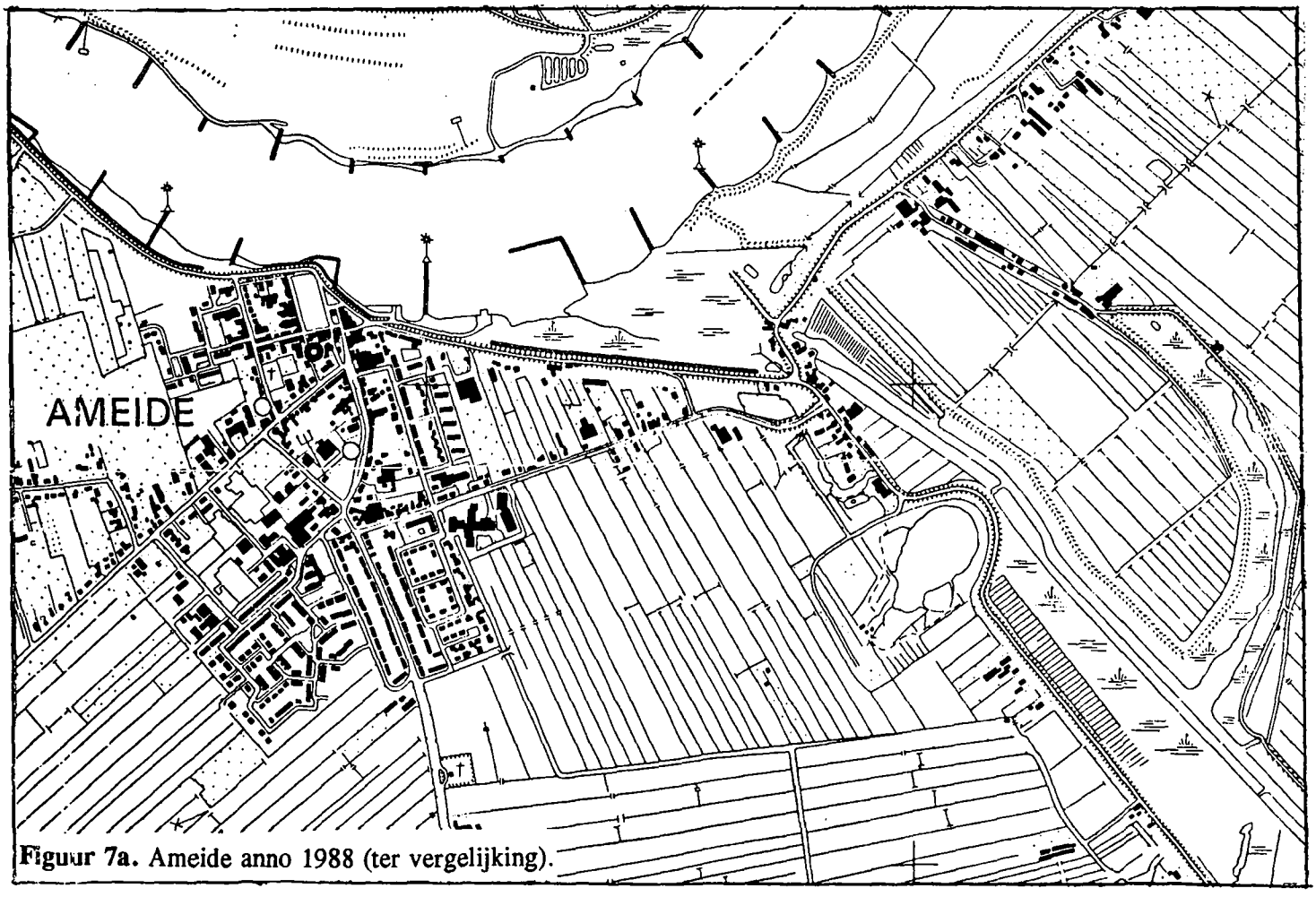

Figuur 7a. Ameide anno 1988 (ter vergelijking).

Figuur 8. Functioneel-ruimtelijke ontwikkeling van Leerbroek in hoofdlijnen, periode 1850-1945 (voor verklaring zie legenda).

Figuur 8a. Leerbroek anno 1988 (ter vergelijking).

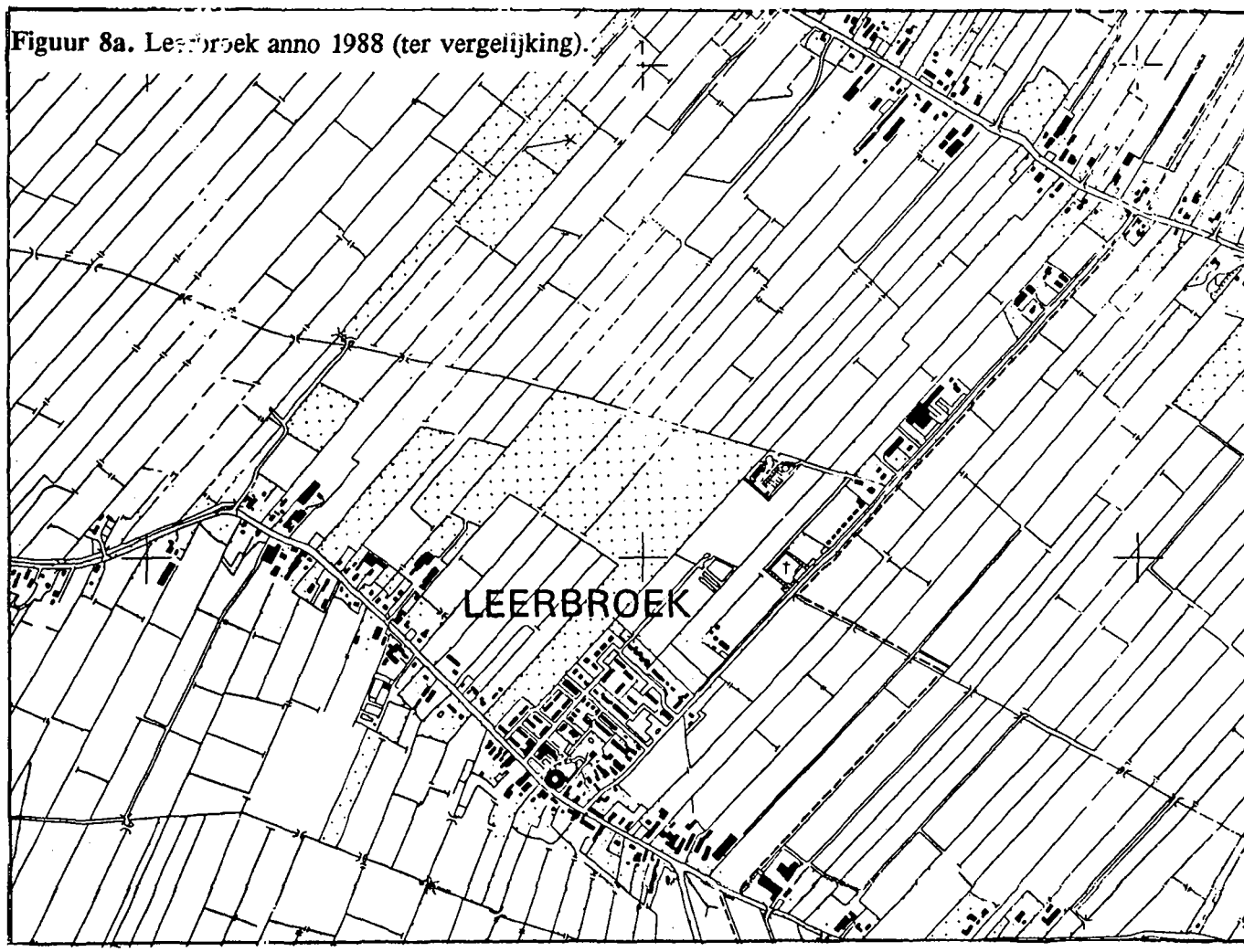

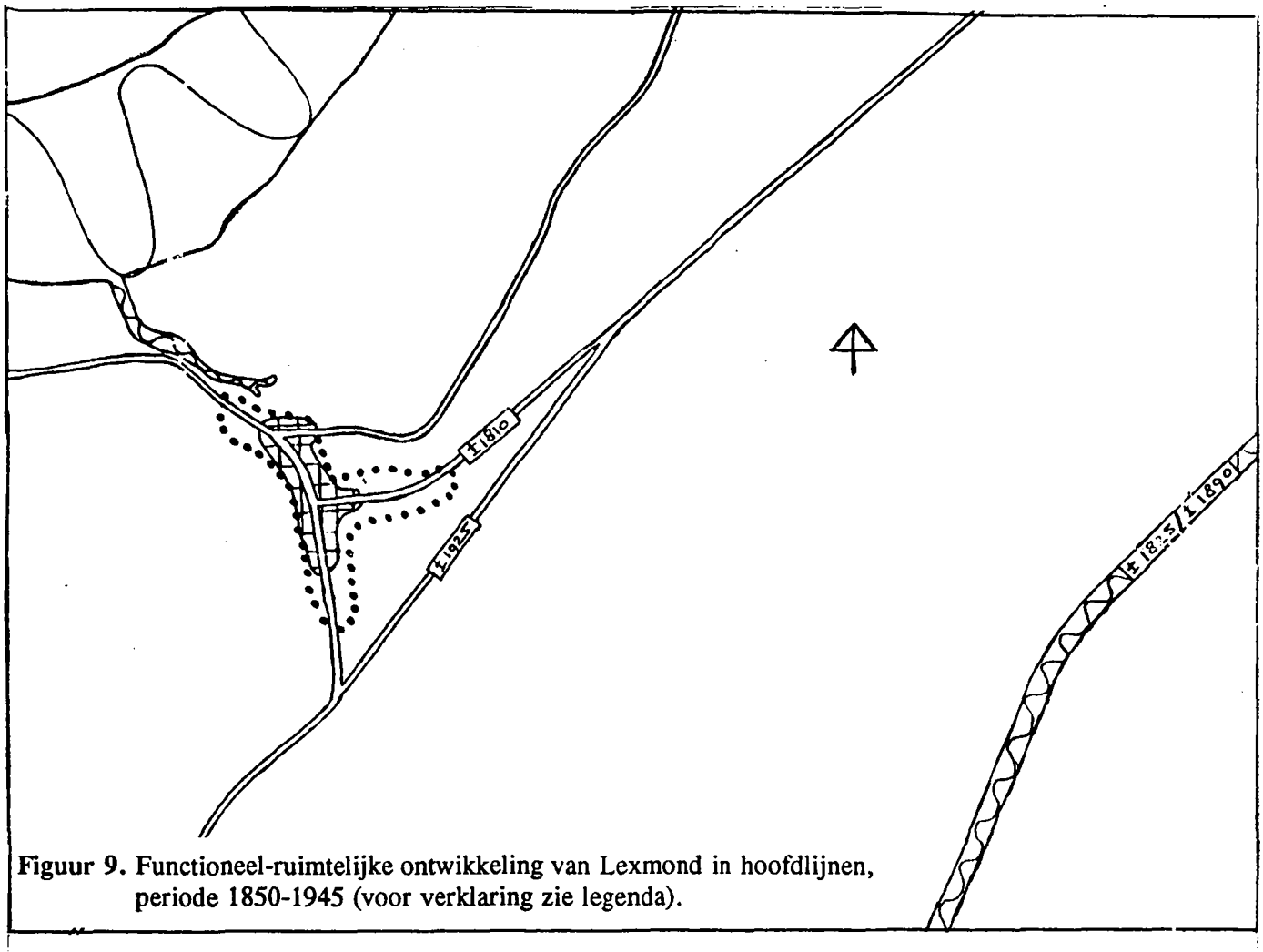

Figuur 9. Functioneel-ruimtelijke ontwikkeling van Lexmond in hoofdlijnen, periode 1850-1945 (voor verklaring zie legenda).

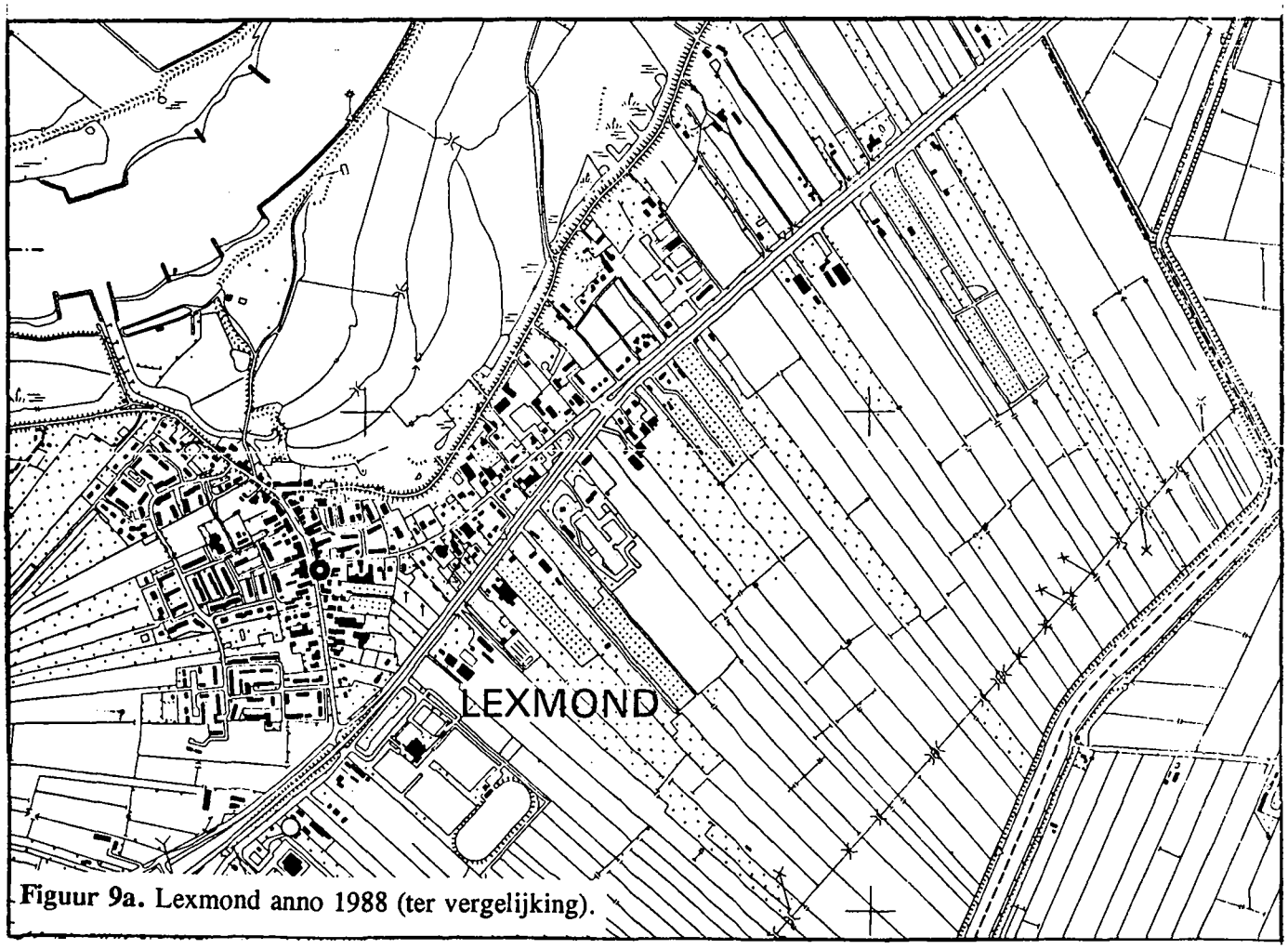

Figuur 9a. Lexmond anno 1988 (ter vergelijking).

Figuur 10. Functioneel-ruimtelijke ontwikkeling van Meerkerk in hoofdlijnen, periode 1850-1945 (voor verklaring zie legenda).

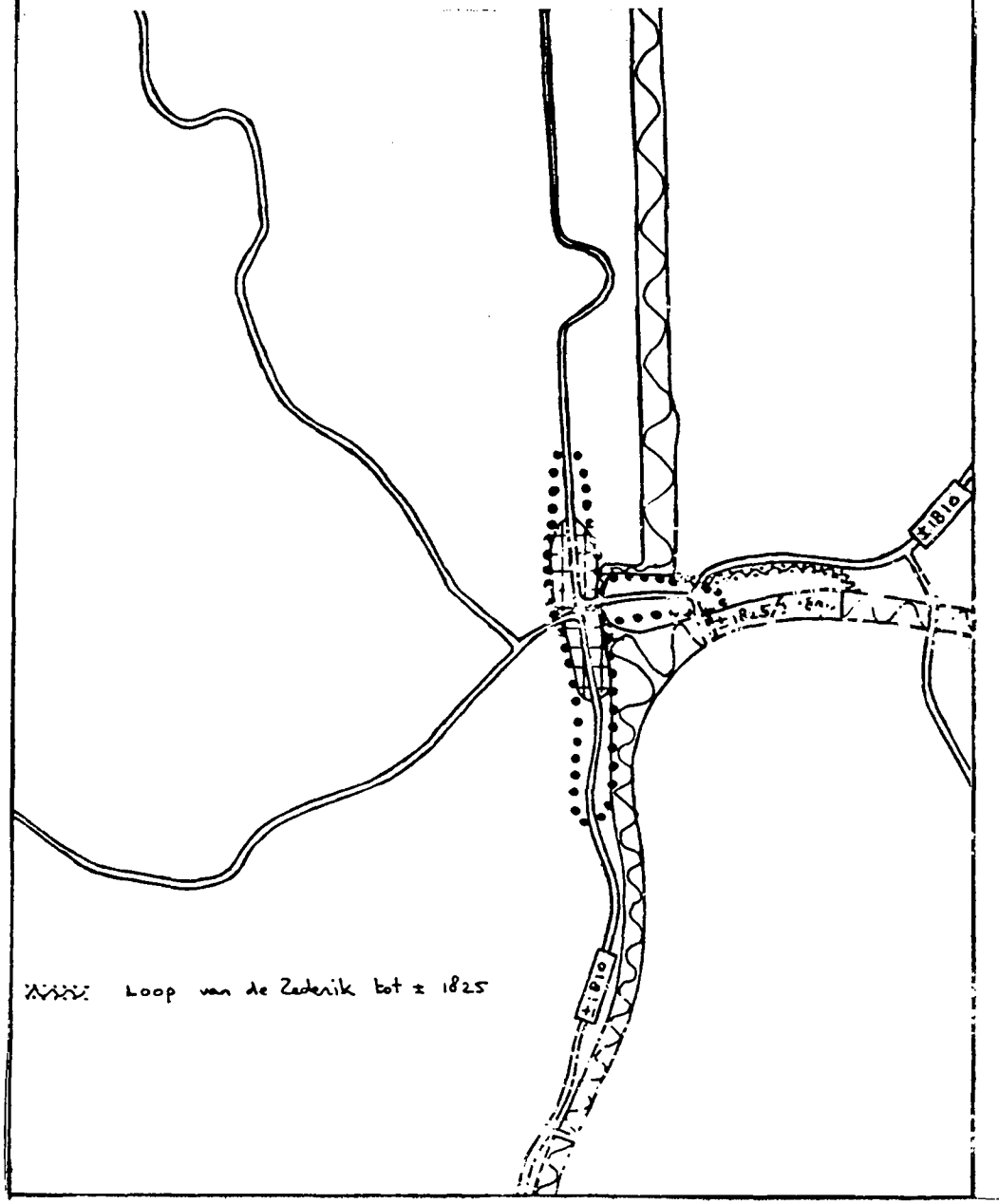

Figuur 10a. Meerkerk anno 1988 (ter vergelijking).

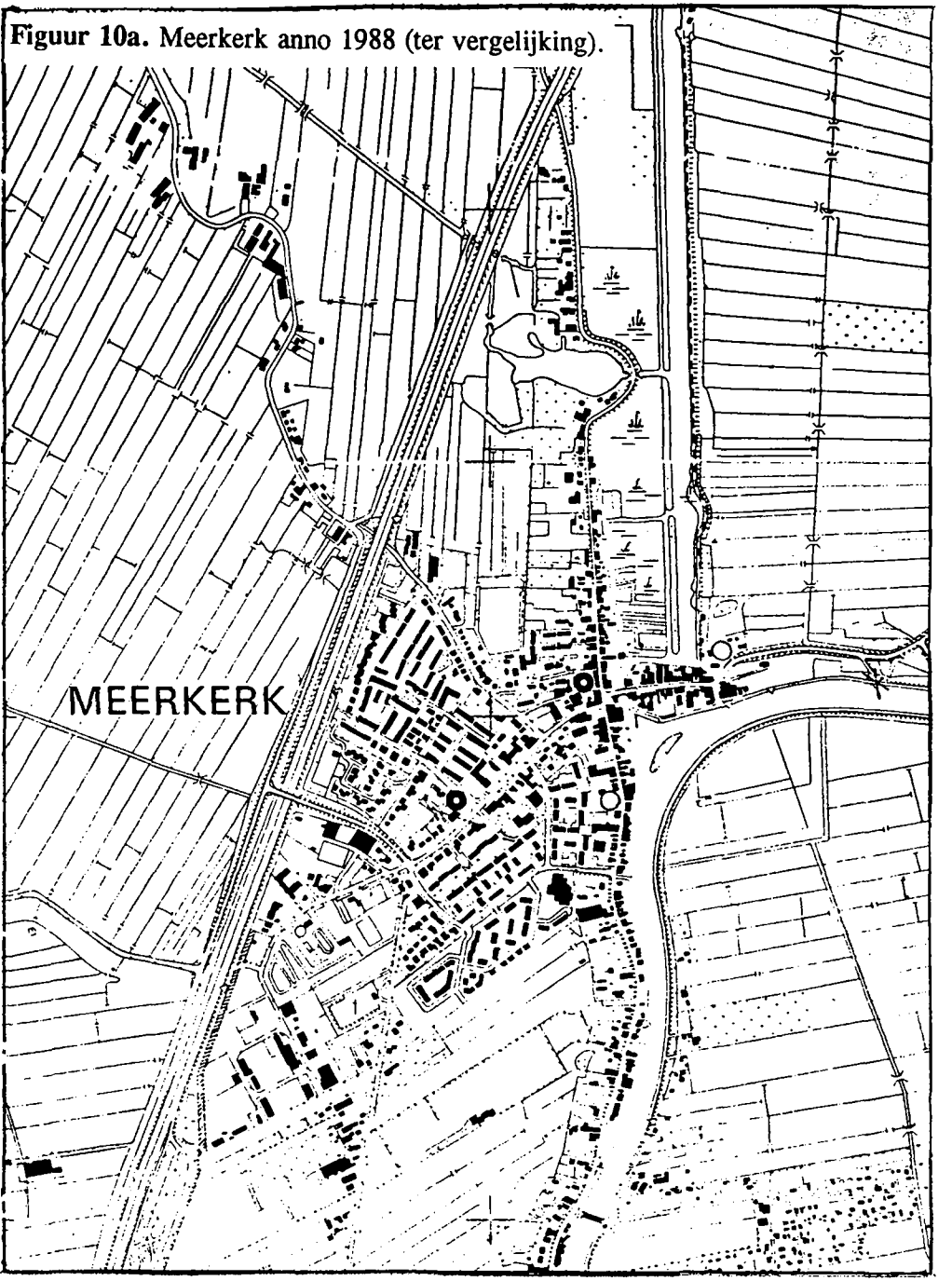

BEBOUWINGSKARAKTERISTIEK EN STEDEBOUWKUNDIGE TYPOLOGIE

december 1991

M. Verweij

BEBOUWINGSKARAKTERISTIEK

Inleiding

Na een recente gemeentelijke herindeling omvat het grondgebied van de gemeente Zederik een aantal dorpen en buurtschappen. Het gebied wordt aan de noordzijde begrensd door de Lek en in drie gedeelten gesplitst door het riviertje de Zederik en het Merwedekanaal. Langs de Lekdijk liggen van west naar oost: de buurtschap Tienhoven, het stadje Ameide, de buurtschappen Sluis en Achthoven en het dorp Lexmond.

Bij Tienhoven, Sluis en Achthoven is sprake van verdichting van lintbebouwing langs de Lekdijk. Ameide is gesticht als stad (bastide), maar nooit volledig tot ontwikkeling gekomen. De Dam vormt het centrum met westelijk ervan enkele loodrecht op elkaar lopende straten. Het wegenpatroon in de omgeving is grotendeels bepaald door veenontginning Lexmond is een nederzetting op de oeverwal van de Lek. Het stratenpatroon wordt bepaald door de Lekdijk en de daarop uitkomende Dorpsstraat.

Ten zuiden van Ameide ligt op de oeverwal van de Zederik bij de afsplitsing van het Merwedekanaal het dorp Meerkerk. Het dorp is gegroeid langs de dijk van de Zederik en het gebied ten westen ervan. De kern ligt bij de brug over de Zederik en de vanuit het oosten erop uitkomende Tolstraat.

In het oostelijke gedeelte van het gemeentegebied liggen van noord naar zuid de cope-ontginningen Hei- en Boeicop. Middelkoop, Leerbroek, Nieuwland en Achterdijk.

Geen van de bebouwingskernen onderscheidt zich door omvang, aantal geinventariseerde objecten of bijzondere ontwikkelingen in de periode 1800-1940. Grote delen van het buitengebied zijn bovendien moeilijk bij een kern onder te brengen. Bij de beschrijving van de bebouwing worden om die redenen de kernen niet apart behandeld.

Dorpsbebouwing

In alle kernen langs de Lekdijk komen op het talud gebouwde dijkhuizen voor, zowel in rijtjes als individueel. Het is uitsluitend kleinschalige bebouwing (meestal met slechts één bovenverdieping). Een vrij gaaf rijtje staat aan de Lekdijk (66-68) in Tienhoven. Ertegenover staat een dijkhuisje, dat tegenwoordig wordt gebruikt als politiepost (Lekdijk 55).

Lijstgevels en halsgevels met monumentale allure uit 18e en 19e eeuw vormen in Ameide een vrij gave gevelwand langs de Voorstraat en een deel van de Dam. Een vrij gaaf hoekpand uit de eerste helft van de vorige eeuw is de vroegere herberg "Het Fortuin" op de hoek van de Nieuwstraat en de Fransestraat. Langs beide zijden van de Fransestraat zijn diverse gave woonhuizen en winkelpanden van circa 1900 te vinden. Meestal zijn dit lijstgevels met twee lagen en een zolderverdieping. Enkele van deze gevels vallen op door een ongewoon ver uitkragende kroonlijst met geprofileerde klossen.

Gelijksoortige bebouwing is in Lexmond te vinden langs de Dorpsstraat (bijvoorbeeld de oorspronkelijk 17e eeuwse herberg "De Drie Snoecken", Dorpsstraat 67) en in Meerkerk in de omgeving van de brug, met name aan het Dorpsplein en de Tolstraat. Opvallend is een brede lijstgevel met middenrisaliet uit circa 1850 (Dorpsplein 1).

Kleine vrijstaande woonhuizen uit het eerste kwart van deze eeuw zijn door het hele gebied verspreid aanwezig, zowel binnen als buiten de bebouwde kom. In enkele gevallen, onder andere in Hei- en Boeicop (pastorie) Lexmond en Nieuwland (schoolmeesterswoningen) hebben woningen een relatie met bijzondere bebouwing.

Arbeiderswoningen uit de vorige eeuw zijn zeldzaam en in alle gevallen verbouwd. Een daglonershuisje uit het midden van de vorige eeuw staat aan de Hei- en Boeicopseweg (112). Niet ver daar vandaan aan de Kanaaldijk is bij de brug een verbouwd blokje arbeiderswoningen uit het eind van de vorige eeuw te vinden. Een huizenblok uit circa 1910 staat aan het Dorpsplein (8-10) in Nieuwland. Aan de Ankerstraat in Meerkerk bevindt zich een vrij gaaf blok gespiegelde arbeiderswoningen uit circa 1920. Vergelijkbaar is een aantal twee onder één kap woningen aan weerszijden van de J.W. v.d. Puttestraat (9-25 en 24-38) en een gerenoveerd rijtje aan de Prinsengracht in Ameide.

Villa-achtige allure heeft een uit 1906 daterend woonhuis met koetshuis aan de Breezijde (nr. 14) in Nieuwland. In Meerkerk staat een villa-achtig woonhuis uit circa 1930 aan de Prinses Marijkeweg (13). In dezelfde periode werd in traditionalistische stijl het landhuis Herlaar herbouwd aan de Lekdijk (84) bij Tienhoven. Van de vroegere buitenplaats resteren nog de pijlers van het 17e eeuwse toegangshek.

Bijzondere bebouwing

Twee markante gebouwen in het centrum van Ameide zijn het op de Dam staande raadhuis uit 1644 en het in 1760 gebouwde Gemeenlandshuis van de Alblasserwaard aan de Voorstraat. Geheel of gedeeltelijk Middeleeuwse (Nederlands Hervormde) kerken zijn te vinden in Tienhoven (zeer markant in een bocht van de dijk gelegen), Ameide, Lexmond, Meerkerk, Hei- en Boeicop, Leerbroek en Nieuwland. De kerk in Meerkerk werd in 1832 voorzien van een nieuw dwars geplaatst voorgedeelte en een consistorie. De gotische kerk van Leerbroek heeft een in 1935 aangebouwde consistorie.

In Ameide staat een Gereformeerd zaalkerkje uit het eind van de vorige eeuw (J.W. v.d. Puttestraat 5). Een gelijksoortig kerkje bevindt zich in Meerkerk aan de Gorinchemsestraat.

Begraafplaatsen uit het eind van de 19e eeuw en het begin van deze eeuw zijn gesitueerd aan de J.W. v.d. Puttestraat in Ameide, de Korthovenseweg in Lexmond en de Hei- en Boeicopseweg in Hei- en Boeicop.

In de verschillende kernen staan diverse schoolgebouwen uit de periode 1800-1945. Op een achterterrein aan de Fransestraat (24) in Ameide staat een voormalig schoolgebouw met een rijk gedetailleerd entreeportaal in neo-renaissance stijl. Veel onderlinge overeenkomst, onder andere door de toepassing van gele ijsselsteentjes, vertonen twee voormalige schoolgebouwen uit respectievelijk 1882 en 1883 in Leerbroek (Dorpsweg 4-6) en Nieuwland (Breezijde 2). In Lexmond staat een school met bijbehorend woonhuis uit 1906

(De Laak 29-31). Een vergelijkbaar complex uit circa 1915 staat in Hei- en Boeicop; vanwege latere verbouwingen is dit niet beschreven.

Met sloop bedreigd is het in 1936 door de Delftse School architect Van Essen ontworpen raadhuis aan de Prinses Marijkeweg 1 in Meerkerk. Het gebouw heeft een markant silhouet door een hoog zadeldak met dakruiter.

Boerderijen

Een zeer groot deel van de beschreven bebouwing bestaat uit boerderijen. Geheel of gedeeltelijk 17e eeuwse voorbeelden, waarvan enkele met dwars geplaatst voorhuis, staan op diverse plaatsen langs de Lekdijk, de Hei- en Boeicopseweg, de Weverdijk tussen Leerbroek en Meerkerk en aan de Zouwendijk en het Lakerveld in de omgeving van Meerkerk.

Boerderijen uit de eerste helft van de 19e eeuw hebben veelal een rieten dak en in enkele gevallen een dwars geplaatst voorhuis. Enkele voorbeelden van deze periode zijn: Hoge Waard 2 en 15, Ameide; Lakerveld 40 en 49, tussen Meerkerk en Lexmond; Weverdijk 10, Zouwendijk 41 en 77, Meerkerk; Smalzijde 24/25, Nieuwland; Recht van Ter Leede 3-4, Leerbroek.

Veel boerderijen uit de tweede helft van de vorige eeuw en de eerste jaren van deze eeuw zijn te vinden in boerderijstroken langs de Hei- en Boeicopseweg en het Lakerveld. De meeste bijgebouwen (schuren, stallen) zijn van recente datum. In een enkel geval is er een gaaf stook- of spoelhok (Hei- en Boeicopseweg 127). Verspreid zijn diverse boerderijen onder andere te vinden rond Achthoven, Ameide (Hoge Waard), Meerkerk (Broekseweg) en Nieuwland (Geer, Smalzijde).

Objecten van bedrijf en techniek

Het grootste deel van de in dit gebied aangetroffen objecten van bedrijf en techniek heeft betrekking op de waterhuishouding. Afgezien van een drietal 18e eeuwse wipwatermolens in de omgeving van Meerkerk zijn hier diverse gemalen vermeldenswaard. Imposant maar bouwvallig is een voormalig stoomgemaal van circa 1890 bij de uitwatering van de Zederik in de Lek (Sluis 19). Aan de overzijde van de Zederik liggen het voormalige poldergemaal "De Hoop" uit 1904 (Zederikkade 223) en een in 1925 tot gemaal omgebouwde 18e eeuwse molenstomp (Boezemweg 23, Achthoven). Bij Lexmond staat 'n klein gemaal dat is gebouwd op de kruin van een buitendijks ringdijkje en al tientallen jaren niet meer wordt gebruikt.
Langs het Merwedekanaal bevinden zich nog enkele vrij gave gemalen: aan de Kanaaldijk (17) ten noordoosten van Meerkerk staat het gemaal "Heicop" uit 1926. Vlak bij staat een oude opslagloods voor roeden van een nabijgelegen wipwatermolen. Aan de overzijde (west) van het kanaal bevindt zich een klein gemaal met machinistenwoning uit de jaren '20 (Heicopperweg 46-48). Uit dezelfde tijd stamt een klein gemaal aan de Noordzijde tussen Meerkerk en Noordeloos.

Voor het scheepvaartverkeer en de waterhuishouding was de verbreding van het Zederikkanaal - tegenwoordig Merwedekanaal - die in de jaren na 1880 werd uitgevoerd,

van grote betekenis. Tussen Vianen en Gorinchem werden onder andere acht identieke ijzeren draaibruggen gerealiseerd. Hiervan zijn er nog zeven aanwezig, waarvan twee op het grondgebied van Zederik; de Meerkerksebrug bij Meerkerk en de Zwaanskuikenbrug bij Hei- en Boeicop. Bij beide bruggen zijn de oorspronkelijke - vrijwel identieke - blokken dienstwoningen nog aanwezig. Hoewel de meeste vensters en de toppen van de kopgevels zijn vervangen, is de architectuur niet wezenlijk aangetast. Uniek en met sloop bedreigd is de ten zuiden van Meerkerk gelegen Kraneschipbrug, een pontonbrug over het Merwedekanaal.

In de wijde omtrek zichtbaar is het silhouet van de watertoren aan de Burg. Sloblaan in Meerkerk, die in 1936 werd opgetrokken uit gewapend beton met een gemetselde voet.

Enkele verbouwde pakhuizen uit de jaren '20 zijn te vinden in Meerkerk en Ameide. Het enige fabriekscomplex van enige omvang is de meelfabriek van de firma Kuyt aan de Benedendamsestraat (17-19) in Ameide, waarvan de oudste delen omstreeks 1910 werden gebouwd.

Naoorlogse bebouwing

Naoorlogse uitbreiding, veelal woningbouw uit de jaren '60 en '70 is gesitueerd aan de zuidkant van Ameide, aan de westkant en oostwaarts onder aan de dijk in Lexmond, aan de zuidzijde van Hei- en Boeicop, aan de noordkant van Leerbroek en op kleine schaal aan de Lange Schenkel in Nieuwland. Meerkerk is vrij sterk uitgebreid naar het zuidwesten, waarbij ook een industrieterrein werd aangelegd.

STEDEBOUWKUNDIGE TYPOLOGIE

Van de gemeente Zederik is geen stedebouwkundige typologie gemaakt, omdat er in de periode 1800-1945 alleen verdichting en uitbreiding van de kernen langs de reeds aanwezige structuur heeft plaatsgevonden.